

С. КУРИЛІВ

ПРОКЛІН МАТЕРІ

ПОВІСТЬ

Накладом і друком
Української Видавничої Спілки в Канаді
Вінніпер, Ман.
1936

Printed by the Ukrainian Publishing Co. of Canada, Ltd.
210--214 Dufferin Ave., Winnipeg, Manitoba.

Славини

Загребски

Плато - Богдан

ПРОКЛІН МАТЕРІ

Недобре жилося молодій удові, Олені Кобелісі, по смерті мужа. Вправді, замужем вона ще менше гаразду зазнала, а її переломаний, колись гарний і рівний ніс, ще й досі свідчив про недобре співжиття з чоловіком, що не тільки злим мужем був, але ще гіршим господарем.

Молодою випхали її родичі за богача-пьяницю з вірою, що буйної вдачі Іван, наколи оженився, прийде до опам'ятання, полюбить родинне життя, перестане пиячити та зводити з товаришами нічні бійки по коршмах, перестане бути пострахом для цілого села, — стане натомісць взірцевим господарем і хазяїном на батьківській землі. Однак надії завели родичів Олені, бо женячка йому зовсім не допомогла. По відбутому гучному весіллі, кілька днів сидів Іван тихо та думав важку думу, а далі стукнув кулаком в стіл і буркнув сердито:

— Думали, що звяжуть орлові крила, але... вони дуже помилились...

З тими словами забрався „орел” в коршму і від того дня почалось для Олені пекельне життя. Непривикла до нічних авантур, ніжною вдачі молодиця, зносила терпеливо початково лайку і крики, відтак штовханці, а де далі тяжкі побої від свого мужа і молила Бога, щоб навернув його на добру дорогу. Іван гуляв далі гірш як за парубоцьких часів, шалів буйним вітром, продавав батьківське поле морг за моргом — і пропивав. Одержавши в спадку по своїх родичах сім моргів ґрунту і трохи пасовиська, господарські будинки, пару коней, коров, які викохав його опікун, ставши повним і незалежним господарем, не зумів Іван пошанувати батьківського добра, не оцінив батьківської праці, а прогайнував її повними жменями по коршмах враз з такими самими як він пьяницями.

Гірке, невиносиме життя української жінки з пьяницею. І зазнала-ж вона горя, гарна колись Олена, у своєму житті замужем. Батьки її були бідні, зате свідомі і грамотні українські селяни. Вони позичали часто від пан-отця Столяра українські книжки, часописи та журнали — і сліпали над

ними при маленькому каганчикові, шукаючи знання, науки, забуваючи нерозуміння за читанням про свою бідність та нищоту. Свою Олену ховали як квіточку, посилали її в церкву і школу а що дитина була дуже цікава, вона скоро зрозуміла ту велику ідею, яку кинув між селянський люд Шевченко та Франко, вона зрозуміла, хто її нарід і полюбила Україну цілим своїм невинним серцем, а „Кобзаря” вивчила майже напам'ять. Хоч в бідності, зате гарно плило життя в сім'ї старих Біловусів, родичів Олени. Аж несподівано сталося лихо. Іван Кобель, сільський богатир, післав до Біловусів старостів сватати сімнадцятилітню Олену. Початково непохочували старі Біловуси віддавати дочку свою за очайдуха, за „пустого вітра” — як вони нерозуміли про нього говорили, — але наколи Іван приобіцяв поправу, старі по довшій надумі вкінці згодились, не питаючи навіть дочки.

— Ожениться і вишумиться, — говорили і так тішили себе взаємно.

Олена зовсім не прочувала свого лиха; своїм чистим умом і невинним серцем не могла збагнути так важного в своїй житті кроку, довіряла родичам, покладаючись на їх розум і волю. Перечитуючи різні книжки та вірші, вона мимоволі переймалась ними, терпіла разом з героями повістей, однак терпіння її переживала вона душевно, а про реальне життя ніколи й не думала. Життя представлялось їй в зовсім відмінній формі, вона замріяна не могла збагнути життєвих турбот, життєвої дійсності, не могла відрізнити книжкового опису чи віршованої поеми від правдивого буденного життя, враз з його клопотами та невгодами. Серце її було чисте, незаполонене жадною — крім родичів — любові, тому виходячи заміж дивувалась, як мати виправляючи її до церкви, заливалась дрібними сльозами, а батько благословляючи на нове життя, простягав сумно руки над її головою.

І справді, кілька днів по шлюбі не почувалась Олена від щастя, думаючи, що до її життя нічого не бракує. Та раптом Іван перемигнувся. Він почав знову безпам'ятно пити, а відтак продавати ґрунт. В протягу п'ятих літ мерзенного життя, продав він всенький батьківський наділ крім городу і будинків, які в суді були записані на Олену. Решта все пішло низькими дверми коршми у жидівські руки...

Чого вона тільки не зазнала за час свого пожиття вкулі

з Іваном, того ніхто мабуть знати не може, хіба один Бог, що змилосердився над ньюю і звільнив її вкінці від лихого чоловіка. Іван, вертаючи раз пізно в ночі п'яний додому, упав в панську дильовану криницю і утонув. Аж через тиждень відшукали люде його тіло в криниці і витягнули вимоклого мов селедця, з відставшим від голови волоссям, з викрученими судорожно руками, з вибалушеними очима, закостенілого, в напів сидячій поставі, — і поховали тихо, без гомону, на сільському кладовищі. Ніхто за ним не плакав, тільки одна Олена ронила гіркі сльози, мабуть за змарнованим своїм молодим життям... Одна тільки думка втішала її: вона мала дволітнього сінка Петруся і для нього думала посвятити решту свого життя. Дитинка та була її одинокою радістю, одинокою надією.

II.

Малий Петрусь виростав у своєї матері мов та билина, мов та польна квітка, без журби і турбот, бо Олена дуже вже ним піклувалась, прямо не дала мусі на нього сісти, та вітрові повіяти. Зараз по смерті мужа траплялися їй гарні люди, які хотіли з нею женитися, однак вона, навчена недавнім досвідом, не хотіла про те й говорити. Що вже і родичі напросилися її — нічо не помогло.

— Моїй дитині ніхто за рідного батька бути не може, — говорила Олена — а виховати його я сама зумію.

Вона вже не була тою наївною, сердешною дівчинкою як колись у своїх родичів; вона полягала виключно на свій розум, на своє власне знання і досвід. Її прямо лякало життя з чоловіком-п'яницею і виходити вдруге заміж вона не думала.

— Ей, будеш ти небого жалувати колись за змарнованими молодими літами, — вговорювали не раз старші господині, які мали до женячки синів, а знаючи Олену як добру господиню, раді-б були взяти її за невістку.

— Жалувати не буду, — відповідала Олена усміхаючись, — а своїх літ не змарную, бо посвячу їх на виховання своєї дитини...

І таки остала вдовою.

Коли Петрик трохи підріс, почала учити його мати мо-

литов, а згодом українського письма-азбуки. Петрик дуже нерадо приймався за науку, повторювання за матір'ю молитви було для нього великою мукою, а виучування азбуки справляло йому невимовну прикрість. Однак початково він корився. Як не вмовляла бідна мати в свого сінка правди Божі, Петрик завсігди був на її науки байдужий, слухав їх трете через десяте і ніколи не памятав навіть того, чого мати його учила. Підростаючи, оказував чимраз більшу впертість, мстивість, нахил мучити домашні звірята, злобу, — взагалі оказував недобрий характер. Бідна мати думала початково, що її дитина є тільки звичайним химерним, чи вередливим хлопцем, але згодом пізнала з жахом, що він одержав в спадку по своєму батькові всі злі його сторони, весь злобний характер свого батька... Тому, ще з більшим завзяттям, ще з більшою посвятою прийнялась за виховання свого одиначка, шукаючи нераз поради в старших досвідчених людей. Старання матері і поради других на виховання Петрика не мали успіху. Він ставав чим день гіршим хлопцем, матері ніколи не слухав, до церкви не хотів ходити, зробився упертим до неможливости, а надокучивши нераз матері, приводив її до гірких сліз...

Раз зловив він сусідського кота і привязав йому до хвоста намочене в нафті прядиво, яке запалив. Нещасне звірятко рятуючи своє життя, вибігло на стрих хати сусіда, від чого запалився дах і ціла хата враз з котом згоріла. Шкоду поповнила Олена, думаючи, що може цей лихий вчинок приведе хлопця до опам'ятання і він запанує над собою.

Так прийшла світова війна, а з нею всі страхіття воєної хуртовини, що шаліла по галицьких селах. Петрикові було тоді 14 літ. По відступі австрійських військ, коли по селах Галичини розтаборилась російська армія, деяких людей охопила жажда наживи. Вони спільно з російськими салдатами грабили по містах і селах опустілі власниками склепи, а товари перепродували дальшим селам, які не мали нагоди легко пожитись. Вправді, деякі люде, що їхні села з оглядів стратегічних мусіли зникнути з поверхні землі, — попали в страшну нужду, а нехотячи бути евакуованими в чужину, були змушені якось промишляти, щоб не померти голодовою смертю.

Тоді, коли під Перемишлем ішов кривавий танок, в якому — здавалося — що всі пекельні сили взяли участь, —

Петрик вже був призвичаївся до російських салдатів, вивчив скоро їхню мову і в короткому часі уходив в селі за правдивого „русского человека”. Подружившись з непевними і занархізованими елементами, яких в Росії не бракувало, молодий хлопчина запізнався скоро з контрабандистами, а перейшовши у них своєрідну школу, пустився на непевну торговлю горілки, тютюну, шовків, за якими був стало тоді великий попит. Тоді також пізнав він кілька банд конокрадів, що промишляли на велику скалю по обох боках Збруча.

Олена навіть не знала і не сподівалася, що її одинокий син так низько упав морально, — вона була певна, що він крім торгівлі тютюну та горілки більш нічим не торгує. Наколи Петрика не було по кілька днів дома, він оправдувався, що їздив за товарами, яких тепер дуже тяжко було дістати. Мати звичайно вірила йому і просила, щоб він кинув непевну торговлю. Хлопчисько мав о стільки щастя в своїйому ремеслі, що завсігди виривався з рук стражників та поліції і ніколи не дався зловити в руки. Однак характер його був безповоротно пропачий. Заглядаючи нераз смерті в очі, він виробився на відважного і очайдушного бандита, якому зарізати людину було те саме, що другому вдушити муху. Війна защемила в нього всю свою жорстокість і безсердечність і зробила з нього лютого звіря в людському тілі. Свої вчинки і нічні мандрівки умів Петрик перед матір'ю так замаскувати, що вона довго не знала, в якому оточенні її син перебуває.

III.

Минали роки а з ними зближався кінець війни. Прийшов упадок Австрії і на її руїнах повставали другі держави, між іншими і українська. Петрикові було тоді 18 літ, саме найкращий час його молодости. Він виріс на гарного стрункого молодця, зате наскрізь зіпсованого та здеморалізованого.

Тоді саме голосилося по селах багато охотників до української армії, що мусіла стати в обороні своїх прав і заступити своїми грудьми ляцьку навалу. По всіх закутках вільної української землі ішла агітація за добровольцями, бо ряди війська маліли з дня на день і не було їх кому заступити.

Одного разу по Богослуженню пішла Олена до читальні, де мало відбутися всенародне віче, а рівночасно впис нових охотників до армії, бо надходили алярмуючі вістки з під Львова про нашу невдачу. В читальні промовляло кілька осіб, між іншими молодий поручник української армії в одушевляючій промові закликав всіх молодих і старших людей стати в обороні своєї вітчизни і вигнати ворогів поза межі своєї держави.

— Українська земля, — говорив він, — злита наскрізь селянським потом і козацькою та стрілецькою кровю і тим самим природно належить до нас, до української нації. Однак земля та, за яку воювали колись наші славні Запорожці, наділена такими земними багатствами, що рівної її тяжко найти. Тому власне земля наша являється ласим куском для наших віковічних ворогів, що радіб її загарбати для себе, а нарід наш поневолити і перетворити в панщизняних рабів. Отож взиваю всіх тих, в котрих у грудях беться українське серце, всіх тих, які не хочуть у ворожому ярмі, мов ті наймити ходити, всіх тих, що леліють у своїх серцях велику любов до рідної землі, — ставати в ряди української армії. Згадайте тільки те, — кінчив бесідник, — що наколи ми будемо відноситися до визвольної справи пасивно, то втрачимо Україну безповоротно і наші нащадки проклянуть нас, а земля та, що в її обороні ми не хотіли стати, викине колись наші кости з могил...

Палка промова молодого українського старшини зробила величезне вражіння на слухачів, внаслідок чого вписалось зараз 70 молодих хлопців і старших господарів до української армії. Олена шукала поміж нововписаними свого Петрика, але його між ними не було. Тоді вона побігла до дому, де застала Петра сплячого на лежанці в стайні. Вона розбудила його, оповідаючи захоплено промову, що чула в читальні — і просила свого сина зі сльозами в очах, щоб він покинув своє нужденне життя і йшов враз з другими боронити рідну країну.

— Іди синочку, іди мій скарбе єдиний, — приговорювала мати, стань враз з другими в обороні наших границь, а там, на полю бою, змиєш свої і батькові гріхи, бо тільки ті прощені будуть, що вміли постояти в обороні своєї землі... Я буду Бога молити, щоб тебе вдержав при життю і вкрилого славою привів назад до мене...

Однак Петро перебив материне лебедіння глумливим сміхом:

— Що ви мамо? Ніби Бога в серці маєте, а хочете свого рідного сина під кулі виправити? Та нехай боронять Україну всі ті, що мають за що... Мені Україна нічого не дала і я її боронити не буду!...

Олена вчувши такі слова, закусила губи з досади і ви-йшла похнюпленим ходом зі стайні. В її грудях немов щось обірвалось, немов якась тяжка скала привалила серце. Аж в хаті дала сльозам волю і плакала так гірко, немов би з тими сльозами думала виплакати все своє горе. Її національні гордощі, як щирої матері-українки були вражені, їй здавалось, що не переживе того глуму над Україною від свого ви-рода-сина.

Від того дня серце їй закаменило, а рівночасно скаменіла та материнська любов, яку плекала в своєму серці для свого сина, а яка тепер безповоротно пропала. З того часу, відносила вона до свого сина цілком байдужно, не промовивши ні разу до нього цілими днями. Петро, коли побачив, що материнське серце для нього замкнене, відділився від матері, перебив в коморі стіну, а прибудувавши піч, вікно і все що для мешкання було потрібне, перенісся в комору.

Мати до нього ніколи й не навідувалася.

IV.

Раз таки довелось Петрові побувати в бою біля містечка М. Він довідався, що до містечка прибув з Великої України один польський курінь і розташувався в поблиському фільварку, бо дальший його похід здержали слабі українські частини. Ворожий курінь перебив був крізь українські пограничні стоянки і форсованим маршем через місто Т., перейшов до містечка М., відкіля мав замір продертись до польських частин коло Львова. Однак дальший його похід здержав отаман Кравчук, наспівши зі своїм придніпрянським курінем, до якого прилучились поодинокі жовніри української галицької армії. Це було в місяці січні 1919 року.

Петро, ненароком довідався, що при такій нагоді можна добре обловитись, тому умовившись з двома товаришами, що так само як він укривались перед військовим побором,

— переодягнувся в військовий однострій з відзнаками булавного, і перекинувши через плече кріса, вийшов досвітком в сторону містечка. Двох товаришів провадив ніби під ескортою як дезертирів, в сторону Тернополя. Бій польського куріня з українськими частинами стояв вже в повному розгарі, як Петро наблизився до поблизького ліса і там укритися. Він слідив з ліса за ходом бою, не хочучи наражувати свого життя на непевне, не знаючи, котра сторона переможе. По якомусь часі ворожий курінь мусів перед українською гарматною пальбою скапітулювати і здатись, вивісивши на будинку фільварку білий прапор. Петро аж тоді рванув з обома товаришами в сторону фільварку і непомітно замішався між українським військом, вигукуючи, що для ворога немає бути пощади. Прискочивши до ворожого поручника, що підніс руки в гору на знак своєї здачі, — застрілив його і майже напів живого почав обдирати з одержі. Забрав від нього гарний бельгійський бравнінг, стягнув з пальця обручку, потім насилу стягнув чоботи і вбрання, полишаючи теплого ще трупа на снігу в спідньому убранні. Розглянувшись по окруженні і побачивши, що на нього ніхто не звертає уваги, кинувся до польського обозу. Там розтягали жовніри військово добро, ховаючи де-що до своїх наплечників. Петро вибрав два вози наладованих провіантом, особливо мукою, цукром, хлібом та вбранням, прикликав своїх товаришів, одного з них післяв до двірської стайні за кінями, а сам тимчасом відганяв цікавих від возів.

— Хлопці, — кричав до них Петро, — цих возів не вільно нікому рушати, бо вони на приказ військової команди відходять зараз до Окружної Команди в Тернополі!..

В загальній метушні ніхто не звертав уваги на те, від якої команди такий приказ вийшов, тимбільше, що говорив це молодий булавний. Як стемніло трохи, виїхав Петро з товаришами в сторону Тернополя, а відїхавши спорий кусень дороги від побоевища, звернув направо в ліс, що тягнувся в тих сторонах широчезною полосою. Над ранком він був перед своїм селом, одначе до села боявся їздити, щоб хто не побачив його з військовим добром. Порадившись, виладували товариші набір далеко від дороги на полі, прикрили соломною, а зверху снігом, затираючи всякі сліди. Слідуочної ночі мали награтеним добром поділитись і перевезти його в безпечні місця.

Ціла справа була-б скінчилася благополучно, як би один з товаришів Петра був не похвалився своїм героїзмом перед жінкою, а та похвалилась перед другою жінкою, аж вкінці донеслося до станиці жандармерської в сусідній місцевості. Прийшли чотири жандарми, зробили трус і виводників арештовано. Товариші Петра признались на допиті до свого вчинку, зложили всю вину на Петра, показали криївку краденого добра, а також віддали вози і коні. Спільників обвинувачено рівнож за дезертирство, тому сковано їх разом і відправджено тимчасово на станицю. Але Петрові пощастило в ночі „викопатись” з арешту і він визволивши себе і своїх товаришів, утік в ліси.

З того часу навідувався Петро рідко коли до своєї комори, перебуваючи враз з товаришами в лісах, в одному глибокому яру під скелею. Криївка їхня була уряджена мов твердиня, з вибитими в каміню отворами на крісові дула. Відтіля виходили товариші на полювання на дичину, як рівнож нападали часто на проїзжих богатих купців, обробували їх з грошей, біжутерії та убрань. В межичасі урядили також кілька нападів на фільварки, що були положені в дальших селах, рабуючи дорогоцінності та гроші. Всякі пошукування за бандитською шайкою були безуспішні, бо Петро оказався знаменитим вождом своєї шайки і не тільки замасковував знаменито свої напади, але навіть затирав свої сліди на снігу і побут в лісах.

Невдовзі розтаяли сніги і надійшла весна в цілій своїй красі, закриваючи собою всі стежки, що ними ходила на нічні лови Петрова шайка. Помимо того, що за ними вперто пошукувано, вони ніколи не далися піймати, а сам „вожд” Петро устроював нераз жарти своїм переслідувачам.

Коли українська армія відступала перед навалюю мазурів, Петро також готовився до майбутньої оборони, бо був певний, що відступаючі чи наступаючі війська попадуть на його криївку. Його шайка числила сім очайдухів, всі вони були добре узброєні, мали подостатком крісових набоїв, а навіть були в посіданню одного машинового кріса, що колись давніше закопали були відступаючі австрійці, в відомому Петрові місці. Він тепер його викопав, вичистив гарно, постарався о набої та ленти і очікував нагоди випробувати його вартість.

— В випадку якогонебудь нападу, — говорив він, —

мусимо бити одних і других і українців і поляків, бо для нас всі вони є ворогами і як нас тут застукають, то повісять на першій лучшій гіляці... Ми не сміємо датися їм зловити живцем в руки, однак перші не будемо їх чіпати... Хто-б сюди підійшов і побачив нашу криївку, не повинен живим відсіля вийти...

Одначе боева лінія їх оминула.

Коли на наших землях запанувала польська влада, Петро відважився прийти до села. Його вправді арештовано, але він оправдався тим, що завжди виступав проти української влади, а за доказ ставив своє дезертирство і побут в лісах. Польська поліція відпустила його, одначе стежила непомітно за його рухами. Та він, як досвідчений і вправний у своєму ремеслі злочинець, не кинув ніколи на себе жадного підозріння, а навіть так заприятелював з поодинокими польськими поліцейськими, що вони часто шукали в нього поради в вишукуванні сільських вломників. Петро управляв своє злодійське ремесло далше, а будучи польським конфідентом, вказував на мнимих злочинців, ховаючись за їхніми спинами.

Підчас польської офензиви проти большевиків, Петро вже був вільним від конфінації, тішився необмеженим довірям польських поліцаїв, був далше пострахом цілого села, вмішувався в громадські справи, побирав хабарі за вставлявання у вищої влади, параліжував читальняний рух, не допускаючи своїх земляків до жадної освідомляючої праці. Це був правдивий тип українського яничара, що перейшов своїм поведенням бувших татарських вихованців. Він не тільки параліжував читальняний рух і розвиток, але зробився „над-вірним” польській владі, доносив часто поліції ложні справоздання про мнимих прихильників большевизму, яких виарештовувано і тортуровано в поліційних тюрмах. Петрові, як викидькові суспільности імпонувала чужа влада більш як своя, українська, він думав при помочі чужої влади дійти до якогось становища і зробитись деспотом таким, щоб перед ним дрожали всі його земляки. Запізнавшись з одним польським поліцаєм, що перед вступленням до поліції був собі звичайним кишеним злодієм, або як поляки називали „ржезімешкем”, уряджували обидва приятелі деколи поплатні напади рабункові, особливо на повернувшись ре-емігрантів з Америки і Канади, яких обрабовувано з гро-

шей. Напади такі уряджували обидва осібняки в перебранню і масках так, що їх ніколи ніхто не міг пізнати. Звичайно по нападі, як ограблений наробив крику, вони скоро перебирались в Петровій коморі у своє вбрання і в моменті являлись на місці вчинку, перетрушуючи нераз ціле село, щоб при тій нагоді довідатись, скільки хто має — і де держить заховані гроші. Само-собою, що завжди мусів хтось найтись запідозреним в крадіжі і витерпіти невинно поліційські побой тоді, коли обидва приятелі забавлялися весело в якомусь шинку...

V.

Від смерти свого мужа Івана, не зазнала Олена ніколи того материнського вдоволення, якого сподівалась від свого одинака. Вона ніколи майже не почувала від нього тих пестливих діточих слів, що ними промовляють нераз діти до своїх матерей; вона ніколи не почувала доброго слова від свого сина, як він був парубком, тимбільше від часу, як вона просила його, щоб йшов за Україну воювати. Всякі спроби і старання повернути його на добру дорогу, — вже після української війни — не мали на звихнений характер найменшого впливу. Він прямо уникав матиного погляду, ненавидів її і навіть ніколи не хотів говорити з нею.

Думка про свого сина не давала Олені спокою до тої міри, що вона аж змарніла і постарілась. До помочі в господарстві запросила до себе свою сестрінку сироту з сусіднього села, дівчину моторну і роботящу і якомсь обидві незавидно жили. В межичасі Олена докупила один морг поля, розвела коло хати гарний садок, а за оброблювання поля відробляли обидві жінки людям пряжею, а навіть готівкою, одержуваною з випродажі садовини. Згодом записала Олена, в тайні перед Петром, все своє майно сестрінці Ганці, при якій мала доживати свого віку. Ганка дуже любила свою тітку, жаліла її, а нераз коли Олена згадувала колишне своє життя і заливалась гіркими сльозами, Ганка не могла також здержатись від горячих сліз.

— І що Петра пхнуло в таке нещасне життя? — дитала нераз.

— Це нащадок пияка, моя дитино, — відповідала Олена.

— Тому уважай: наколи будеш виходити заміж, стережися дитино пияцької вдачі чоловіка, бо стеряеш сама себе і свій вік молодий так, як я стеряла, а навіть можеш діждатися таких нащадків як я... Хай тебе, дитино моя, Бог боронить від такого життя, як я мала...

Ганка присягала собі в душі, що за пияка ніколи заміж не піде, що скорше посивіє дівкою, чим занастить себе.

Петро початково не звертав на дівчину уваги, аж раз, як вона вертала з церкви, він якось ненароком зустрівся з нею в брамі і заговорив. Дівчина говорила з ним так ласкаво і так мило відповідала на його питання, що він аж загорівся від якогось душевного стиду. Ганка легенько натякнула на його життя, на злі наслідки, на гризоту матері і йому стало соромно перед дівчиною. Відійшовши від неї, він часто передумував її слова, а згодом почав жалувати свого брудного життя, своїх вчинків, почав думати про поправу, хотів перепросити свою матір, одружитись і зажити життям порядної людини, — як нагло настигли такі події, що його постанову знівечили, а його самого кинули в вир скаженого, кривавого коливороту...

VI.

По селі почали кружляти якісь неясні поголоски, що польська армія, що пігнала за большевиками в глибину України аж до Дніпра, зістала розгромлена і в панічному поспіху втікає назад... Кожного дня повторювано собі нішком з уст до уст ніким не справджені вістки, що поляки понесли велику невдачу, їхня армія зістала здеятована, що Галицька Армія злучилася з большевиками і спільно гонить поляків до Варшави і Кракова. Побіда большевиків в устах народу сягала до великих розмірів, до розвалу новозбудованої Польщі і до утворення — при помочі большевиків — самостійної України. Люди перешіптуючись, позирали на схід, порозумівались незаметними рухами, вказуючи один другому невидимі знаки зближаючоїся військової навали. Жінці на полях вслухувались в далекий гуркіт гармат, що виглядав на буркотіння громовиці, яка з кожним днем давалась відчувати все ближче. По селі вешталися якісь незнані осібняки, ночами гуркотіли чужі вози, жиди поспішно ховали

свої товари, селяни й собі закопували цінніші речі в викопані ями. Наступило загальне хвилювання; всі з напруженням вичікували воєнної бурі, що мала невдовзі прогріміти над їхніми головами. Все-ж таки полякам ніхто не співчував, а скорше симпатизовано з большевиками, бо нарід почув, що з ними іде Галицька Армія, що мала висвободити Західну Україну з під польської кормиги і проголосити свою незалежність. Поляки, за короткий час свого панування на Галицькій землі, далися добре в знаки нашому народові всякими побоями, арештами та здирствами.

Нагальна втеча розгромленої польської армії заставила також і Петра. Він знав, що наколи до села прийдуть українські частини, йому не жити на білому світі, бо його лайдацтва зістануть виявлені і він напевно повисне на гилляці. Тому сам інстинкт гнав його до самооборони, до рятування свого життя. Останніми часами він значно притих, стараючись позискати прихильність деяких свідоміших людей, а навіть почав несміло відзиватись до матері, складаючись в три погібелі. Він взявся також до господарства, кинув братання з польськими поліцаями і старався всіма силами направити те зло, що заподіяв його своїм жителям. В неділю ішов Петро разом з Ганною до церкви, молився, бив поклони, щоб всі бачили його каяття, а навіть старався навязати добрі відносини зо священником. Це все робив він для своєї оборони в майбутности.

Одного гарного дня, в неділю рано, зійшло сонце такою кривавою плямою, що люде аж перелякалися, а деякі плохіші проповідували кінець світа. Довго глядів нарід зо страхом на багрянний кружок, аж врешті як він піднявся вище на небо і відзискав свою ясність назад, нарід успокоївся. Священик пояснив людам, що на сході горять села і дим цей заслонив був сонце, надаючи йому багрянну краску. Це було правдиве. На Україні відступаючі ляхи палили села і ввесь селянський дорібок, оставляючи за собою плач і згарища. Вправді, часом попадалося й польським ордам, бо приведений до крайности нарід, нападав на малі польські частини, громив їх, відбираючи їм оружжя, військово майно, коні, вози і гармати.

Того самого дня над вечером, роздався у недалекій віддалі могутній рев гармат. Всім стало ясно, що воєнна хуртовина от-от наблизиться до села. Тому ще з більшою за-

попадливістю взялися люде ховати своє майно черед ворожою захланністю. Сільські парубки ховались з кіньми по полях та лісах цілими днями і ночами, бо навчені попередніми війнами знали, що військо в першій мірі забирає якнайбільше коней на підводи, що звичайно пропадають. Хлопці майже всі мали з собою кріси, або втинки (втяті кріси), виставляли свою варту на конях і були приготовані кожної хвилі стати в обороні своїх коней. Бували випадки, що якась незначна частина регулярного війська мусіла перед кулями хлопців тікати, вирікаючись кінської добичі, а тоді мстилася на мирному населенню даного села.

Пізно вечером надїхала валка возів з раненими польськими жовнірами, відтак обози, що поспішно посувались на захід, не даючи підводам навіть жадної передишки. Відворот польської армії був дуже наглий, невпорядкований і безпляновий. Як надїшли польські розбитки, а з ними цілі хмари всяких мародерів та воєнних скитальців, настав для села судний день. Виглядало, що кожда військова одиниця становить для себе військову цілість, сама собі розказує і порядкує собою.

Через цілу ніч різано кури, качки, телята, вівці і через цілу ніч не вгавали крики та зойки жінок, перемішувані лайками польських вояків, що грабили і так зубожіле населення. Поміж військом вбачався великий непорядок і брак дисципліни. Ніхто не знав, де його військова частина знаходиться, де його кухня і обоз, тому кождий жив на свою руку, обдираючи українське населення до посліднього. Богато, дуже багато витерпів наш нарід підчас польської війни.

Ранком відїшло військо дальше на захід, супроводжуване тихими селянськими проклинами. В селі запанувала мертва тиша. Вичікувано других гостей, большевиків, що мали принести волю, свободу, рівність і братерство робучому народові, що мали роздати селянам землю і наділити їй всякою земною благодаттю...

VII.

В кімнаті Карла Гірзе, німецького кольтоніста, що поселився в 1900 році в галицькому селі, закупивши 80 моргів поля від збанкротованого „пана” Арона Бейзона — прова-

дилася з приводу наступивших подій оживлена розмова. Дочка Карла Гірзе, вісімнадцять-літня панна Мая, щойно повернула зі свідомством зрілості зо Львова і засипувала свого батька пестощами.

— Яка я щаслива, — говорила Мая, — що позбулася врешті тих шкільних турбот, таточку... По вакаціях запи-суюсь на медицину, а по скінченні забираю свого коханого папу до Львова, отворяю свою лікарню і буду помагати людям...

— Не знаю доню, — говорив Гірзе, — чи вдасться тобі скінчити медицину і чи взагалі останемо при житті в тепе-рішньому часі; бачиш які хвили котяться крізь той неща-сний край... Недавно були тут поляки, тепер надходять большевики, а там дальше ще якісь прийдуть і не дадуть тобі спромоги виконати твоїх плянів.

— Я думаю, таточку, — щебетала дальше Мая, — що лікарі потрібні всяким націям, а навіть і большевикам.

— Та воно так, дитино, тільки бачиш, справа з больше-виками трохи гірша як з другими ворогами... Можливо, що заберуть у нас землю, а тоді останемо обидвое мов на леду...

— Не вір таточку нікому, бо ніхто не знає, як больше-вики поведуться в чужому краю. Вони з собою землі твоєї не заберуть, хіба наші люде. А навіть щоб і забрали в тебе землю, то всеї не заберуть, тільки оставлять тобі відповідну кількість на прожиток. А нас-же двое таточку... дамо собі якось раду...

— Від своїх людей, — мовив Гірзе, — не сподіюся ні-чого лихого. Годив я їм, кілька міг і як тільки міг. Закупив площу під будову читальні, збудував майже своїм коштом бу-динок, дарував до читальні гарну бібліотеку, помагаю бід-ним чим можу і досі не одну родину врятував від голодової смерти...

Справді Гірзе дуже щедрим був в несенню помочі для бідного населення села. Його дочка Мая, підчас вакацій, заглядала до кожної хати, щоб на місці особисто перекона-тись про життя бідноти, помагала часто людям, чим могла. Одному мішок бараболь, другому торбину круп, тому муки, буряків, сала, масла давала. Зате любило село Карла Гірзе, а особливо його дочку, веселу пустуху, що цілим серцем прилягла до українського народу, до української землі, до українських звичаїв і обичаїв.

Мати Маї була українкою, дочкою львівського урядника. Вона була вихована в українській патріотичній родині, з якою стикались тоді визначні українські письменники. Дочку Маю виховувала матір також в тому самому напрямку, що й сама, однак на жаль не довго, бо при другому породі несподівано померла. Маї було тоді 15 літ. Вона ще й досі оплакувала смерть своєї дорогої матері і остала вірною її заповітам, що передала їй мати на протязу того часу.

— Я дочка українського чорнозему, — говорила неразланна Мая і з її очей біла гордість української патріотки.

Гірзе провадив взірцево своє господарство, зобираючи з тої землі видатні плоди. З доходу, який йому приносив ґрунт, оплачував податки, службу, інвентар, а також платив кошта удержування своєї дочки в львівській гімназії. Свою одну дитину любив Гірзе дуже, потурав всяким її видумкам, тішився її щастям і ніколи не ставав на перешкоді її забаганкам. Мая скликала часто до читальні жінок і дівчат, яких організувала, читала їм різні книжки і часописи, учила вишивок, гапту, та проводила мішаним хором, що виступав кожної неділі в церкві співаючи Службу Богу, а також на устроюваних концертах в читальні. Ціле село любило Маю за її щире серце, отвертість і приязнь, називаючи її „коханою панунцею” або „ангелом”. На таку пошану і любов цілого села заслужила собі Мая вповні, як покровителька бідних, що її обожали. Сам Гірзе хоч був німцем, з огляду на дочку і заповіді своєї дорогої дружини, був великим прихильником української справи, бажав народові самостійности, а маючи у вищій владі впливи, заступався часто за своїми односельчанами, що їх кривдили нераз всякі посіпаки.

Життя батька і дочки, нічим не затьмарене, плило з дня на день, мов тиха вода подільського ручаю і здавалося, що люде ті вже осягнули своє щастя на землі і що того щастя ніхто їм не сколотить.

Була гарна літня ніч. В саду Гірзе, витьохкував соловейко любовні трелі, які час від часу переливались в довгі каскади немов би якогось розкішного захлипування, що входило в кожду закутину людської душі колючим бальзамом. По саду брели жуки, нагадуючи своїм жужчанням пропелери далеких літаків, а на вікнах веранди билися до світла нічні метелики.

Мая приготовляла в альтані столик до вечері, наспівуючи „Хабанеру” з опери „Кармен”, — коли нараз від саду відчинилася фіртка і увійшло троє уоружених людей, прямуючи хильцем до хати. Довгі російські штики виблискували в світлі місяця на їхніх крісах непевними вогниками, немов вюнкі гадюки.

Дівчина, що була направилася йти до хати, пристанула в очікуванню невідомих людей, які побачивши її осяяну блеском місяця, наблизились до неї.

— Ти хто така будеш? — запитав перший з них, ляскаючи себе тростиною по холяві.

— Я тутешня, — відповіла Мая. — А ви хто такі? — запитала сміло.

— Ми... ето ти скоро узнаеш, да только попереду атвечай нам на вопросы!

— Питайте!

— Ти жідовка?

— Ні, я українка!

— Да, доч памещіка наведено, буржуя?

— Я дочка німецького кольоніста, — відповіла Мая з легким обуренням.

— Немка?

— Ні, українка, бо моя мати була українкою.

— Нам етова не нужна, ти скажі нам: давно-лі отсюдова палякі отошли?

— Кажеться, вчера ранком...

— Харашо... Імееш кушать?

— Зайдіть в столову, — сказала Мая, ведучи непрошених гостей до хати.

Гірзе, що перед хвилею вчув розмову незнаних осіб і своєї дочки, вийшов на східці веранди, однак побачивши їх ідучих до хати, задержався. Червоноармійці „поздрастували” господаря, пішли в хату і позасідали вколо дубового стола, очікуючи на перекуску, яку тимчасом приготувляла Мая. Кріси зложили в кутку хати, а закуривши, розпочали розмову з господарем. Оповідали, що на своїх штиках принесли волю для бідного народу, що всіх буржуїв і попів виріжуть, церкви знищать, а в цілому світі заведуть комуністичний устрій після теорії Маркса і Леніна. Полки їхні осягають Львів та Варшаву, кавалерія Будьонного го-

нить рештки польських розбитків на чотири вітри, так, — що в скорому часі вони досягнуть границю Німеччини, а злучившись з німецькими комуністами, підуть аж до берегів Атлантику...

— Чи не заобогато взяли ви на себе, — питав жартуючи Гірзе.

— З нами цілий світ, — говорили самопевно.

Мая подала їм вечерю: решту печеної курки і овочі, які уложила на гарному підносі.

— Вот ето буржуазность, — говорили червоноармійці, вказуючи на підноси, — ти нам немножко водкі падай...

Гірзе пішов до пивниці і вніс збан вина.

— Опять буржуазность, — казали червоноармійці, — етим не упійошся, а толькі большаво апетіту наберіош на водку...

Но все таки вино вдарило їм на голову, бо незадовго лица їх почервоніли, на чоло виступив піт, а розмова їх значно оживилась.

— Харошенька у тебя доч, брат, прямо чоколяд... садісь ближє!

Один із них вхопив Маю за стан, хоча чи посадити собі на коліна, але вона зручно вирвалась, ховаючись за батьком.

— А ти не шалєй, девчонка, тепер свобода, пагуляєм...

Він наблизився до Маї і хотів її взяти за руку, та Гірзе раптом вхопив його своїми залізними пальцями мов кліщами, викрутив йому легко руку так, що червоноармієць мусів усісти і сказав:

— Ви хотіли їсти, я вам дав, хотіли випити, я не жалуввав вам, одначе до моєї дитини нема вам ніякого діла, тож не зачіпайте її...

Червоноармійці глянули значучо на себе, переморгнулись і затихли. Через хвилю, почали збиратись до відходу.

На стіні вибив годинник першу годину по півночі. В кімнаті затяжіла якась прикра мовчанка, що мала в собі щось зловіщого...

Раптом у входових дверях хтось вистрілив і до хати ввалилось шістьох польських вояків з найженими штиками, які майже дотикались до грудей переляканих червоноармійців, а рівночасно впала команда:

— Рєнцє з гурє!...

Большевики не мали іншого виходу, як підняти руки в гору і піддатись. Польські жовніри перешукавши їх і забравши одного револьвера і три кріси з набоями, вивели їх спішно з собою.

Гірзе зітхнув.

— Вот тобі і визволення і свобода для цілого світа від азійських варварів. Чи ти бачила, — звернувся батько до дочки, — того, що сидів по середині трійки? Та це ж був китаець...

— Бачила, тату, — промовила Мая сумно, — і мені здається, що від них замість свободи, ще гіршої неволі сподіватись можна...

Решта ночі, крім кількох стрілів, що пролунали далеко на селі, перейшла спокійно, а як Гірзе рано пішов в село на розвіди і доперва перед полуднем вернув, сказав Маї:

— Світ перевертається... В селі повно большевиків, а майже в кожній вулиці промовляють російські жидки, закликаючи нарід до морду та рабунку... Петро Кобель, отой славний бандит і відірванець від шибениці, що так вас читальняників поборював, зістав вибраний комісаром...

— Ой буде нам тепер, — подумала Мая, сумно зітхаючи.

VIII.

Коли до села прибули большевики, Петро в першій мірі хотів за всяку ціну довідатися, чи нема з ними Галицької Армії. Початково він ховався, але побачивши, що вони за ним не пошукують, рішив сам удатись до команданта і запропонувати йому свої услуги. Командант прийняв його і підчас розмови пізнав, що ця людина може йому бути потрібна. При тій нагоді довідався Петро, що з большевиками Галицької Армії нема, а далше пізнав, що ціла большевицька армія, це збиранина всякого підозрілого шумовиння, викидьків суспільности, всяких бувших переступників і злочинців, які ганяли за легкою наживою, не розуміючи взагалі комуністичної ідеї... В початках складалась большевицька армія фактично з всякої драні (до мобілізації), що гонила за наживою, грабунками, вимордовуючи довкруги себе всіх, що не погоджувалися з їхнім устроєм, якого та армія сама не розуміла. Здорово думаючи російські салдати не хотіли

вступати в большевицькі ряди тому, що витерпіли досить підчас Великої Війни, а друге, ті що вернули з війни домів, бралися за відбудову надшарпаного господарства. Тому в початках большевицької війни страшно було глядіти на всяких тих бувших кримінальників, вийнятих з під права, що їм тепер припала власть в руки і які готовились до все-світної керми... Такому червоноармійцеві зарізати безневинного чоловіка, жінку, чи дитину, було те саме, що роздавити муху... Ціла та „армія”, що нею командували в більшости російські жидки, бродила по коліна в крові невинних жертв, принесених в офіру двом ви родам людства: Марксові і Ленінові. Страшні і жорстокі були большевицькі орди, що залляли Східню Галичину, — однак в Галичині старались вони мордувати людей руками других, руками тих, що пішли ради наживи на їхню службу.

До таких належав власне Петро Кобель.

Большевицький командант переконавшись, що в нутрі тої людини криється найгіршого сорта характер, приказав вибрати його комісаром, однак під услівям, що Петро зробить у своїому селі „чистку” — іншими словами — що вимордує всіх ненадійних людей і при помочі большевицьких багнетів закріпить комуністичну владу. Командант — якийсь київський жидюга — оповів Петрові ломаною російщиною, як він будучи на Великій Україні в місточку Березнеговате, арештував одну графиню і віддав її на іграшку пияним салдатам... Пізніше пустив її на ріку, а салдати „страшили” її острими кулями доти, поки вона не утонула...

— Оттак нада вашим буржуям запеть, штоб вони панялі комуністическую владу...

І додав:

— З вашими буржуями розправиться самі, а ми вам можемо... І ещо адно: ми вислалі у ваше село трі червоноармейца на розведку і ані тут пропалі. Я хачу до трі дня узнать, что з німі случілось... Паіскайте...

Петрові мало серце не вискочило з радощів. От, аж тепер він покаже, хто він такий..

Він свято приобіцяв командантові, що зо своїми буржуями розправиться після вказівок і що розслідить, де запропастилась большевицька розвідка.

Того самого дня zorganizував з сільського шумовиння

міліцію, що була на його услугах і удався з нею до фільварку, де крім служби не знайшов нікого. Служба твердила, що пани виїхали перед тижнем враз з польським військом на захід. Не маючи нагоди пімститись на панах, а рівночасно заохотити свою міліцію до мордовання, казав розігнати службовиків канчуками, ціле рухоме майно сконфіскував для себе, хоч вимовлявся, що майно іде на комуністичну владу... В ночі поперевозив до відомих йому кривок дивани, зеркала, кресенси, бюрка, фотелі, канапи, фортеп'я, годинники, лампи з абажурами, а всі будинки підпалив власною рукою. Решту річей казав селянам розібрати, однак ніхто якось не квапився на чуже добро і воно так і згоріло...

Від хлопців, що були в його відділі, Петро довідався, що перед трьома днями була большевицька розвідка в кольоніста Карла Гірзе, якого господарство було віддалене чверть кілометра від села. Хлопці оповідали, що бачили крізь вікна, як трох большевиків вечеряло в Гірзе, розмовляючи з батьком і дочкою. Вони булиб дізналися більше, та з боку надійшли жовніри, що при заходячому світлі місяця виглядали на поляків, тому хлопці були змушені сховатись від хати подальше. Вони однак чули вистріли, крики, а потім бачили віддаляючихся жовнірів в сторону бойової польської лінії. Правдоподібно була це польська патруля, що полонила несподівано большевицьку розвідку.

Петро аж руки затер з радощів:

— Таж тут явна, товариші, зрада, така явна і ясна, як сонце...

І в його голові закружляли нараз нові пляни...

IX.

Вже третій день шаліла над селом битва.

Польське військо, що було цофнулось за село яких чотири кілометри, зреорганізувалось і пішло навіть трохи вперед, аж перед західню часть села. Зі східної сторони села стояла большевицька лінія, стріляючи на поляків поміж селянські хати, причім не обходилоь без жертв цивільного населення. Кількох селян і одна жінка були убиті, було убитих кількоро дітей і дуже багато ранених. В одній хаті лежало пятеро осіб, убитих польською гранатою, що попала

в саму середину хати. Серед села лежали пошматовані коні, корови і телята, поломані вози, та величезні лійковаті ями, повибивані стрільнями. Дуже терпіло село від одних і других, бо обі ворожі лави стріляли на село, думаючи що там сидить укритий ворог. Кілька будинків було розвалених, кілька погорених, понищених, обдертих, з повибиваними вікнами. Нарід переховувався в пивницях і ямах, дожидаючи нетерпеливо кінця того пекла, що вже три дні шаліло....

Час від часу бухали гранати з обох ворожих сторін, речучись пекельним реготом зі свого знищення і смерті.

До села впадали часто з обох сторін розвідки, і диким вереском полохали завмерлих людей, в яких ледво тліло життя від великого переляку.

Часом забігали деякі сміливіші до других за тютюном або сірником і жартували:

— Перемишль був твердиною ще за старих австрійських часів, але скажіть ради Бога, — хто наше село так укріпив, що його жаден ворог добути не може?..

Вже третій день горіли копи свіжо нажатого жита і пшениці по полях, вже третій день ніхто не виносив їсти тим парубкам, що ховались по полях і лісах з кіньми. Неодна мати заливалась ревними сльозами за своїм сином, що десь там в полі гинув з голоду.

Здавалося, що обі ворожі лінії умовились згладити село з лиця землі, бо безпереривно гатили в нього гарматними стрільнями, ломили дерева, розкидали огорожу і будинки.

Ггаа-ах!

Розірвалась шрапнеля над самою школою, від чого дах зовсім присів, вивертаючи бляху враз з кривлею в помервлену, безформну масу. Відломки бляхи і трісок заграли враз скаженою музикою понад селом, що згодом перейшло в якусь похоронну мелодію.

Іі-гааах! Ггії-їївв!

Шопа Петра Дідуха підскочила мов скошена печериця, затріпала солом'яними вуглами мов підстрілена птиця, затріщала і запалася, викидаючи з себе стовпи диму, пилу і помервленої соломи.

Ціле село було затьмарене порохом, димом і літаючою землею, що виривалась з якимсь таємним зойком з під розриваючихся гранат... Плодовита українська земля стогнала

під залізом двох однакових ворогів, які зазіхали на її плоди, на її власність, на волю народу її. Вона радо булаб похоронила в своєму лоні обидві ворожі лінії, як хоронила не раз цілі полки хозарів, половців і татар, що чигали на її самостійність. Ворожі стрільна вкопувались глибоко в пухкий подільський чернозем, від чого він здригався і грозив своїм ворогам таємною помстою...

Пізно вечером одержали большевики підмогу в піхоті і артилерії, яка підготовила барабаним вогнем наступ для піхоти, кинули її в наступ, відкидаючи слабі польські частини аж за річку Стрипу.

Петро зі своєю міліцією ховався далеко за селом в большевицькій політвідділі, вижидавши з биттям серця кінця розігравшоїся битви. Коли побачив підмогу, яку одержали большевики, він так зрадів, що майже несвідомо встрянув в перший відділ, що ішов до наступу і побіг в село.

Нарід виходив з острахом зі своїх кріювок і ломав руки. Майже кождий мав якусь втрату, якусь шкоду, яку не скоро можна було направити.

Село мало вигляд великої руїни, або цвинтарища, по якому валялися непогребані трупи війська і цивільного населення.

Політвідділ вислав зараз кількох жидків в село з завданням якнайскорше хоронити трупи побитих та закопувати пошматовану худобу, яка під впливом літнього сонця вже третій день розкладалася, страшно вонючи. За ту роботу взявся також Петро зі своєю міліцією, зганяючи зі всіх усядів нарід з рискалями та возами, які з браку коней тягнули самі селяни.

Перебігаючи селом, він задержався побіч хати сільського римара, а пригадавши щось, забіг до середини. В хаті світилося, бо римар робив часто упряж, а крім цього він держав маленьку крамничку з необхідними для селян продуктами. Крамничку провадила молода римарова дружина, що недавно вийшла за нього заміж.

Петро шулікою налетів на римарову хату, його самого вигнав з рискалем в село, а сам кинувся до заляканої молодичі:

— Покажи, де схований тютюн, ти стерво! — зашипів зловіщо, штовхаючи її в груди.

Бідна молодиця так залякалась, що не могла промовити ні слова і стояла мовчки. Петро тимчасом шипів крізь зуби даліше:

— Ти думала, що видаш мене українцям на шибеницю, як похвалялась в читальні? Видавай! видавай! падло ти! — ревів безумно, поваливши її на землю і копаючи свою жертву, куди попало.

Вона почала проситися:

— Петре, Петрику, клянусь Богом, що тобі набрехали, я невинна!

— Покажи, де схований тютюн, ти...

— В другій хаті під печею, — ледви вимовила молодиця.

— Веди мене, — розказав грізно, вимахуючи перед нею крісом, на якому був настромлений штик.

Молодиця повела його в другу кімнату, однак він місто шукати за тютюном, кинувся мов хижий звір на неї, зати-каючи її долонею уста. Вона раптом отямилась і хоч змордована, хотіла дорого продати свою честь. Вона дряпала його нігтями мов львиця, кусала в руку до крові, звивалась мов гадюка.

Петро довго мотикався з нею, але наколи вона вкусила його сильно в бороду, він не тямлючи себе в люті, вхопив кріса і пробив її груди.

З глухим стогоном звалилась невинна жертва на землю, заливаючись кровю. З її грудий плив червоний струмочок по шії і стелився по землі чорною плямою... Уста її були зати-снені, а між пальцями держала міцно жмутки волосся, що вирвала з голови свого ката.

Петро в першій хвилі настрашився свого вчинку, однак отямившись, він витер скрівавленого штика об її сукенку і вибіг прожогом на двір, забуваючи свою шапку, і зник в нічній пітьмі...

Коли пізно в ночі вернув римар домів, занепокоївся, побачивши у своїй хаті світло, помимо того, що на вигляд нічого не було замітного. Він кликнув кілька разів за жінкою, а коли ніхто не відзивався, він з якимсь невідомим жахом, відчинив двері другої незамешканої кімнати і зверещав не-самовитим голосом. Перед ним був страшний образ. На землі лежала його молода, гарна дружина з проколеними на-скрізь грудьми, в калюжі крові, мовчазна і грізна... Одіж

на ній була подерта, знак, що перебула страшну боротьбу...

З жахливим криком припав безталанний римар до мертвого тіла своєї дорогої дружини і зайшовся гірким риданням...

— Промов хоч слово, моя голубко сизокрила... скажи, хто тебе з білого світу зігнав таку молоденьку... За що? за що? Що ти кому завинила, ангеле мій! Боже мій! Помсти хочу, помсти! — і рвав на собі волосся.

Через хвилю повалився виснажений на землю, умліваючи...

Коли прочунав і підніс мутні очі на лежачу побіч дружини, він страшно зареготався, зірвався і побіг селом, вигукуючи безпереривно:

— Кров... кров... кров...

Слово — кров — вимовляв таким страшним голосом, що справді кров морозилась в жилах і серце задержувало свої удари у грудях...

Перебігши большевицьку боеву лінію, він подався в сторону Стрипи, зникаючи раз на завше в вирі воєнного безголов'я...

X.

Доперва рано хоронено побитих мешканців села. Трупи нещасних жертв війни лежали на кладовищі цілу ніч, коло яких люди добровільно сторожили, щоб собаки їх не розтягали, а рівночасно копали одну спільну могилу для старших і дітей.

Військових погребано вночі, без участі священика і похоронного обряду.

Коли зібрався народ, священик відправив панахиду і сам заллявся сльозами, бо це були його добрі знакомі, чесні парохіяне, з якими довелося довший час прожити в любові і мирі.

Страшно плавав народ, не могучи здержатись від гарячих сліз, від безпереривного шльохання, від того великого жалю, що давив горло і стискав серце... Там умлівала дочка за батьком, там знову чоловік над трупом жінки стояв, мов з хреста знятий, поглядаючи мовчки на свої дрібні діточки, що збились в купку мов зацукані перепелята.

Горе селянському народові підчас війни! Нема ні поради, ні зашити від нікого. Він зданий на ласку розшалілого вояцтва, яке не має ні жалю, ні пощади, ні доброго слова для селянина, що його своєю працею, своєю кровавицею кормить... Нещасна його доля, незавидне життя.

Не встигли люди похоронити воєнні жертви, як водночас рознеслася сумна вістка про замордовану римарову жінку. Деякі більше цікаві подалися спішно на місце злочину, між іншими побігла і Ганка, сестрінка Олени.

Жертва морду лежала в первісній позі на землі, змінена, холодна, мовчазна мов сфінкс... Люди нишком говорили про божевілля римара...

Ганка побачила оподалік шапку Петра і зблідла:

— Невжеж він доконав такого огидного злочину — ролось в її голові.

Підчас переносення трупа, вона непомітно вирвала з заостенілих пальців умершої жмуток Петрового волосся, забрала шапку і побігла до дому, де оповіла Олені свої спостереження, показуючи шапку та волосся. Олена зараз пізнала шапку свого сина по шпильці Ганки, яку всна йому дала, прикріпити червоного бантика.

Петра не було на той час дома; він був — з приказу вищої большевицької влади — при розподілі панського лану поміж селянську бідноту, яку майже насильно вигнано до розподілу. Люде нерадо забирали панський лан, не вірили в закріплення большевицької влади, тимбільше, що мали досвід з минулих воєн, де жаден ворог на українській землі довго не вдержався.

Коли під вечір вернув Петро, Олена, що тряслася мов липа від внутрішнього хвилювання, прикликала його до себе. Він підійшов, удаючи з себе веселого і промовив:

— А я вам, мамо, відрізав сьогодні на лані п'ятьморговий кусень поля і завтра можете...

— Не треба мені чужого поля, — перебила Олена, — хай ним давлється ті, що через них село наше потерпіло... А ти мені скажи, вирode проклятий, защо замордував ти бідну римарову жінку?...

Петро ще гірше збентежився:

— Хто? Коли?

Мати підбігла мов несамовита, вхопила шапку і піднясла йому перед очі:

— Чия це шапка?

— Моя... ну так що з того?

— Чого вона лежала коло замордованої?

Петро аж тепер пригадав собі, що по учиненому злочині забув свою шапку. Він початково збентежився, почервонів, одначе скоро опам'ятався і крикнув бундючно:

— Вона виступала проти мене і проти комуністичної влади, а я маю приказ всіх таких як вона — вбивати на місці!

— Убий мене! Убий мене, вирode проклятий, — кричала Олена не тямлючи себе в люті, — мені лекше в могилі лежати буде, ніж бачити своїми очима огидні вчинки такого падлюки!

Вона мов бсжевільна кинулася на Петра, вцепилася своїми сухими пальцями в його волосся і рвала, рвала, рвала...

Врешті він якось вирвався від розлюченої матері і відтрусив її від себе, ударивши в груди так сильно, що вона падучи до землі, розбила собі голову до скрині. Хоч знеможена і закрівавлена, зірвалась з землі і простягнувши руки перед себе в сторону звироднілого хлопця, крикнула несамовито:

— Проклинаю тебе, вирode клятий, семи проклинами: щоб ти згинув найпідліїшою смертю, щоб тебе куля гарматна на терміття посікла так, щоб з тебе і сліду не остало, щоб... — і не докінчила.

Її почорніло в очах і вона непритомна звалилась до долу. До ньої кинулась перестрашена Ганка з водою, скроплюючи її лице та груди. По хвилі вернула Олені свідомість, однак вона мусіла пожитись до ліжка, бо відчувала великий біль голови від побиття і від душевного схвилювання. Вона наказала Ганці, щоб зараз покликкала команданта політвідділу, який стаціонував на приходстві, зайнявши три кімнати священника. Незабаром він явився, але коли Олена оповіла йому злочин свого сина і просила, щоб його заарештувати та віддати під суд, він усміхнувся і сказав:

— Ето чепуха... всяко буваеь мать моя... Тепер война, нічаво удівительного... Пйотр убід самую главную контрреволюціонерку і канец... Нам нічево об етом розгаваривать...

І вийшов, як би нічого.

— Бодай ви не мали ніколи і нігде пристановища, щоб вас хоруба виїла, як гусіниці листя, приблуди чортові, — проклинала Олена гірко ридуючи.

Римарову ховали дуже гарно. Майже ціле село супроводжало тіло її до гробу з вінками, процесією та евангеліями. Священик виголосив нагробну проповідь, що зворушила до глибини душі всіх присутніх. Всі оплакували нечайну смерть молодої жінки, яка була заступницею панни Маї і працювала багато в користь сільського жіноцтва в читальні, на полі культурно-просвітньому. Всі проклинали звироднілого комісара Петра, що своєю злочинною рукою сягнув по молоде життя сільської працівниці, а сам пішов на службу найгірших катів українського народу. Одначе нарід мовчав.

А коли сонце кинуло на свіжо насипану могилу останній свій промінь, з ньої піднялась остання Олена, ціла осяяна золотом заходячого сонця і з якимсь натхненням в очах прошептала:

— Прости мені Боже за мій негідний плід, одначе помсти смерть невинної жінки, а наших народніх ворогів змети з нашої землиці, щоб з них і сліду не остало...

І сумно попленталась до дому...

XI.

З відходом большевицької армії на захід на лінію Бережани-Станиславів, розгорнули політвідділи в окупованих містах і селах широку большевицьку агітацію. В першій мірі виарештовували свідомих українських діячів-патріотів, тих, що не погоджувалися з їхньою ідеологією, а дальше оставших богатих поміщиків та селян, учителів, урядників і ними заповнювали тюрми. Цілі зграї жидівських агітаторів увихались по містах і селах, проповідуючи відродження робітничо-селянської кляси, уряджуючи мітинги, збори, засідання — все з інтернаціоналом та музикою, яку насильно втягано до тої чинности. Кожда орхестра мусіла обовязково вивчити інтернаціонал на память, інакше не могла існувати. Рівночасно наложено на деякі міста і села контрибуцію, яку стягано в безпощадний спосіб з винужденілого населення. Підчас збирання контрибуції закликувано нарід до кривавої розправи над своїми „гнобителями”, які були богатші від звичайного середняка, однак в военний час бідили на рівні з бідняками. Одначе селянський нарід остав на їхні заклики глухим та розсудливим, не допускаючи у себе жадних прикрих інцидентів.

До села, про яке йде мова, припленталась з групою большевицьких агітаторів якась бувша студентка Соня, яка вірніше собаки служила політвідділові, провокуючи густо-часто селян і селянок перед комісарами, що звичайно кінчилося неприємностями і побоями обвинувачених. Це був правдивий тип допотопової людини: низька ростом, широка в плечах, а вузька в клубах, з вистаючими широкими вилицями, з загненим взад чолом, з широкими мов брама устами в яких жовтіли великі зуби — товаришка Соня ходила завше з опущеними довгими косами, що сягали нище колін — по селі, збираючи всякі новини, сплетні, а то й звичайні брехні, які опісля заносила перед комісію політвідділу, а цей не розбираючи справи, карав нарід після своєї вподоби.

Тій самій потворі в людському тілі, що була заприятельна з Петром, припало віднайти большевицьку розвідку, що зникла раз на все в тому селі. Петро заздалегідь поінформував Соню, що розвідка пропала в домі Гірзе і що справа та звязана найпевніше зі зрадою, якої доконав сам Гірзе або його дочка Мая, велика українська патріотка.

Треба замітити, що Соня уміла так улестливо до селян говорити, з такою уданою щирістю, що багато людей не відаючи, що перед ними стоїть здібна провокаторка — легко виговорювались про непотрібне, за що пізніше мусіли гірко покутувати. Не було дня, щоби когось — завдяки Соні — не арештовано і покарано буками, тюрмою, чи реквізицією. Такий обжалуваний мусів зложити певну скількість муки, сира, масла, курий чи качок, а то навіть штуку худоби, за свою мниму провину. Дуже гарно жилося большевицьким комісарам на приходстві. Цілий день смажено кури, качки, гуси, індики, які переполікувано горілкою зареквірованою Петром у жидів.

Галицький нарід не міг приноровитись до тих новостей, що їх принесли з собою большевики, але позірно годився з ними, слухав мітингів, потакував головами, думаючи в душі зовсім що іншого. Позатим, плило життя своїм руслом. Люде звозили снопи, орали, сіяли, устроювали весілля після традиційних звичаїв, святкували неділі і свята ще з більшою врочистістю як давніше, ходили до церкви і молились Богу. В церкву ходила також провокаторка Соня і співала враз з дяками сильним крикливим голосом Службу Божу, щоб тимбільше зеднати собі довіря людей, перед ними за-

демонструвати свою побожність і послухати, що говорить на проповідді священник та що думають люде. Соня мешкала в одній жінки на кінці села, часто заходила ніби до священника, щоб порозумітись з комісарами і доносила їм про свої успіхи.

Одної гарної неділі, зараз по Богослуженню, удалася Соня за село до дому Гірзе, щоб вивідати справу з пропавшою большевицькою розвідкою і довідатись про настрій, який панував в домі кольтоніста.

Гірзе відпочивав по обіді на веранді, слухаючи оповідання своєї дочки, коли нараз перед верандою появилася невідома жінка і поздоровила його солодко — лукавим голосом:

— Добрий день панству!

— Доброго здоровля вам, — відповіли разом батько і дочка, переглянувшись між собою.

— Відкіля Бог провадить? — запитав Гірзе, — випускаючи хмарку диму зі своєї файки.

— Ох пане, — лепетала Соня прикидаючись невинною жертвою війни, — я вже сама не знаю звідкіля я йду і де мене очі несуть... Відколи прийшли ті прокляті большевики, не могу я дістатись в свої рідні сторони крізь бойову лінію... А там десь мої родичі оплакують мене гірко... — говорила заливаючись мов на замовлення рясними сльозами...

Маї зробилося жаль нещасливої жінки, тому почала її потішати:

— Не журіться. Большевики не встояться довго перед польськими військами, а як зачуваємо, то й отаман Петлюра виступив проти них зі своєю армією, отже вони невдовзі скапітулюють... А тоді свобідно дістанетесь без перешкод в свої рідні сторони...

— Ох, колиб так сталось, — плакала жалісно Соня, — бо мені вже надоіло таке життя... Вічно чепляються мене п'яні салдати, докучають так, що я вже сама не знаю, де мені скритись перед ними...

Гірзе переглянувся з дочкою і Мая зараз той погляд зрозуміла, бо промовила щиро:

— Як бажаєте, можете у нас перебути тяжкий час, все одно у нас є дві вільні кімнати...

— О дякую... дуже сердечно дякую, — сказала Соня стискаючи Маю за руку, — до смерти вдячна вам буду...

Дальше оповіла Соня видуману історію своєї мандрівки, як вона будучи сестрою-жалібницею в Українській Армії, мусіла своє заняття покинути, бо Галицька Армія зістала розвязана, а вона пустилася в далеку непевну дорогу в рідні сторони коло Перемишля.

— Скільки я клопоту зазнала в дорозі від пних салдатів і таки наших людей, то тільки один Бог знає... Прийшовши сюди, я думала пересидіти в добрих людей лиху годину, але мені те не вдалося. Мене винайшли, почали допитувати, тягати на протоколи, грозити розстрілом, побоями.. Найгірше докучає мені комісар Петро Кобель, який ночами будить мене, тягає на протокол, так, що я примушена десь скритись...

— У мене буде вам добре і спокійно, — сказав Гірзе, — большевикам незручно до мене ходити...

— До вашого дому большевики не приходять ніколи? — спитала Соня, впиваючись проникливим зором в очі Гірзе.

— У нас була раз большевицька розвідка, — перебила Мая. — Прийшло їх трьох, повечеряли, випили і почали шаліти. Та раптом впала до хати польська патруля і їх приарештувавши, забрала з собою.

— Розстріляли? — запитала з цікавістю Соня.

— Не знаю, що зробили з ними, бо я не інтересувалася дальшою їх долею, тому не знаю, що з ними сталося. На всякий випадок ми з татом дякували Богу, що поляки забрали їх від нас...

— Від того памятного дня, чи ночі, большевики так нагнівались на мене, — жартував Гірзе, — що оминають мене і мій дім десятою вулицею, а навіть бояться сюди заглянути, сподіючись якоїсь засідки...

Соня прикусила вдоволено губи. Що було їй треба — дізналася, решту приложить і видасть Гірзе політвідділові на „іграшку"... Тої самої хвилі була рівнож припечатана доля Маї, бо сама Соня будучи здегенерованою садисткою, не мала більше жадної приемности в житті, як впиватись знущанням над невинними жертвами жіночого пола, що були гарними на вроду. Та диявольська жінка постановила взяти Маю в свої драпіжні кігті, знищити її і красу її, що цвила польним маком.

Коли підчас розмови Мая подала підвечірок, Соня з уданою чемністю і сердечністю подякувала господарям, а сама

зібралася йти в село будьто за своїм клуночком, в якому мало бути плаття. Товариства Гірзе і Маї не прийняла, вимовляючись, що їй самій до села лекше перекрастись, а до того як би хто побачив їх разом, тоді не зможе у них укриватись.

Вони попрощали Соню дуже сердечно, ще раз пожаліли її, запевнили свою приязнь і побажали щасливого повороту.

Вертаючи до хати, причувся їм якийсь наче діявольський регіт, що біг слідом від зникаючої Соні...

XII.

Довший час очікував Гірзе повороту Соні, кілька разів вибігала Мая на дорогу, якою повинна була вона вернути, однак її не було видно. Це дуже занепокоїло дочку і батька і Гірзе хотів вже сам вибратись в село, коли на стежці від саду почувся якийсь гомін. До хати, через сад простувало трьох червоноармійців, сперечаючись за щось між собою, голосно матюкаючись. Провадив їх комісар Петро з гордістю, щонайменше якого полковника. Вони вступили з голосним гамором до кухні саме тоді, коли Мая встигла замкнути за собою двері ведучі до другої кімнати. На зустріч їм вийшов Гірзе, питаючи спокійним голосом, чого їм потрібно

— По перше, — почав Петро, — хочемо знати, куди ви запропастили совітських вояків, що у вас свого часу були на розвідці, а решту, що ми хочемо, потім визнаєте...

— Вояків совітських я ніде не запропастив, — мовив Гірзе, — їх забрали з моєї хати поляки...

— А скажіть, хто повідомив поляків, що у вас є большевицька розвідка, ви самі, чи може ваша дочка? — питав з певною іронією Петро.

— На ваше питання я не повинен відповідати. Не мені накидати провокацію, бо я на тому знаменито розуміюся, тому скажу вам: навіть невоенний осібняк розуміє, що під час операцій війська по фронті ходити небезпечно, особливо, невійськовій людині, а друге: всякий розуміє, що через видачу трьох большевицьких вояків, війна не закінчиться...

Петро зніяковів. Він сподівався іншого оправдання, або навіть заплутання, а тут зовсім що іншого вийшло. Тому почав він з другого боку:

— Скільки у вас поля?

— Всякі податки і належитости оплачую я сам, а більш ніхто, тому до мого поля поки що нікому нема діла...

Спокійні відповіді Гірзе розлютили Петра.

— Слушайте, — крикнув він, — або відповідайте на моє питання по людському, або я вас зараз арештую!

— Трахні буржуйською пику вінтовкою, он тобі сейчас ответ дасть, — радив один з червоноармійців.

— Чого від мене хочете? — запитав ще раз побілівший від злости Гірзе.

— Хочемо знати, — говорив позірно спокійно Петро, — хто видав наших людей польським собакам? Заручаю вам, що ми маємо певні відомости від довіреної особи, яка посвідчить, що ви їх видали в польські руки!

В тій хвилі появилася в дверях Мая. Вона спокійно підійшла до Петра і промовила тихо:

— Не хочете вірити моїму батькові, повірте мені: розвідка, яка у нас була, зістала несподівано заскочена і арештована польською патролею. Те, що вам хтось набрехав, будьто хтось із нас її видав полякам, є неправдою і провокацією!

Петро здивовано глянув на Маю. Рішучий виступ і різка відповідь заїмпонували йому.

Очі Маї, мов два жевріючі вуглики, гляділи Петрові прямо в лице і погляд той ще більше його бентежив. Петро знав давніше Маю, як панночку-дітвака, пізніше бачив її кілька разів з далека, однак ніколи не сподівався, щоби дівчина та була гарна мов ангел і така чаруюча, з такою духовою силою. Думки про Маю недавно зродились в Петровій душі і поки-що були неоформлені, однак тепер, як він її на власні очі побачив, заволоділо ним одно бажання: за всяку ціну дістати Маю за жінку, батька в якийсь спосіб позбутись, заволодіти майном Гірзе, а там, ... якось буде... Саме тепер трапилась добра нагода арештувати старого, видати його в руки звироднілих большевицьких бувших арештантів, а Маю присилувати жити з ним... навіть по закону...

Він ніби надумувався, що має сказати, а врешті видусив гей би від нехотя:

— Мені прикро, але мушу вас арештувати і припровадити до команданта. Думаю, що ви скоро там оправдаєтесь і повернете назад. А поки що прошу за мною...

У відповідь кинулась Мая між батька і Петра зі словами:

— Петре! У вас нема совісти, ні жалю. Защо ви арештуєте невинного батька? Чи ви маєте приказ його арештувати?

— Ех, мамзелька, тобі надо приказ? — жартував червоноармієць. — Вот я тебе без приказа поцелую у твар буржуйськую мордочку і канец!

І він присунув свою вісповату пику до її лица.

Мая відтрутила від себе інтруза, а Петро поглянувши новком на свого товариша, крикнув:

— Товаришу! Командант віддав мені вас під мої прикази... Затямте собі, що ми не прийшли тут цілуватись, але розвідати важну військову справу, де розходиться про життя трьох людей... Захуйтеся як пристало совітському салдатові, а ні то я...

І він показав на кріса.

Червоноармієць зблід і відступився в куток, поблискуючи грізно очима.

Як не просила дівчина, щоб її батька оставили в спокою, нічого не допомгло. Гірзе мусів таки зібратись і удатись з салдатами до команданта. Заки він вийшов, казав покликати до себе службу, дві дівчині і одного парубка, які вже довший час служили вірно своєму господареві і видав їм дальші розпорядження зглядом господарки. Просив їх рівнож, щоб на час його відсутности оберігали його дочку більше, як майна. Мая почувши слова батька, заллялась ревними сльозами, а старому кольоністові скотилось по обличчю дві великі сльози...

Прибувші дівчата також гірко заридали, немов за рідним батьком, бо справді Гірзе був дуже виrozumілим і щедрим для своєї служби.

Мая з конвульсійним шльоханням випроваджала батька, прочуваючи щось недоброго.

Салдати взяли поміж себе арештанта і пішли з німою мовчанкою.

Дівчата втихомирювали панночку, примовляючи заспокоюючими словами, та сердешна Мая не могла довго спокоїтись, її груди довго здрігались від натужливого плачу.

Довго в ніч плакала Мая очікуючи батька, довго сиділи

дівчата при її ліжку, аж над ранком сон зморив виснажену дівчину...

І сниться їй, що вона біжить рятувати батька з большевицької неволі. А дорога така болотниста, з глибокими калюжами наповненими грязюкою, в яку вона що хвилі западає...

Сниться їй, що вона біжить, біжить... і не може кроку ступити, бо щось її не пускає, щось тяжить на ній, якась невидима сила... Убрання на ній заболочене, черевики згубила в грязюці, ноги свої білі поранила, руки покровавила... Біжить, а до батька ніяк добігти не може. Раптом бачить, посеред дороги розлігся в баюрі медвідь і світить до неї своїми кривавими очима мов каганцями... Вона перестрашена закаменіла на місці, бо лютий ведмідь от-от розідре її тіло на шматки. Аж глядить, в баюрі лежить місто ведмедя комісар Петро і благає її: „Подай мені свою рученьку білу, визволь мене нещасного з оцего болота, бо я сам не можу відсілля видістатись”.

Вона не слухає дальших слів його, тільки утікає в другу сторону, мов від чорної примари, мов від хижого яструба... Вона утікає і чує, як хтось за нею жене, аж земля гуде, болото розскакується на всі сторони. Оглядається, а це Петро: „Ти хотіла втечи від мене, але не втечеш, я тебе піймаю і ублю”... каже він. Вона біжить що сили дальше, вже їй духу не стає, от-от упаде... Нараз опинюється над глибоким ровом, повним крові... Страшно... На дні рова бачить лежачого батька, який простягає руки до неї і говорить щось, тільки вона не може його розуміти. Вона хоче подати батькові руку і витягнути його з вонючого рова, та раптом хтось тручає її з розгоном. Але вона не падає; їй робиться нараз якось легко, вона здіймається мов на крилах і летить високо понад село, понад зелену леваду, понад церкву... Під нею лунають стріли, палає пожар, якийсь дикий рев і грюкіт, аж земля перевертається, бігають люди і взаємно мордують себе, мов хижі звірі...

Вона летить дальше, утікаючи з того пекла і бачить далеко на небосклоні таку природню красу, мов рай. Цвітуть цвіти, пташки щебечуть, соняшно, запашно... На одній гарній поляні сидить її батько, такий сумний... сумний, такий

нешасний. Вона станула задумана і сама не знає, чи приступити до батька, чи ні. Врешті перемагає себе і припадає до нього радісно: „Таточку мій рідний, чого ти такий невеселий? Глянь який навколо гарний рай”... Батько повертає голову до неї і сумно говорить: „Підведи мене, я... ранений... Мене прострелив комісар Петро, вивівши отут на поляну... Я упав, удаючи неживого, щоб він віддалився”... Мая підводить батька і провадить до дому. Приходять коло хати, глядять, а їхній дім вже більше до них не належить... в ньому замешкали якісь чужі, непривітні люде і справляють весілля... Грають цигани, танцюючі завели якийсь скажений танок... Мая бачить молоду, яку виражають до шлюбу. Хто-ж то вона? Ах, це Ганка, сестрінка Олени, виражається до шлюбу з... жидком... Боже милий, що вона, здуріла? А Олена плеше в долоні і співає мов несамовита:

„Ми забили гріх, гріх
У порожній міх, міх,
А я собі погуляю,
На весіллі поспіваю,
У-гааа!”

„Ходімо звідсіль”, каже Мая до батька, „вони божевільні”... „Стривай”, — мовить батько, — „це не весілля, а похорони комісара Петра”... Мая глянула і аж жахнулася, побачивши страшне: На столі, місто весільних страв, лежав Петро, покраяний на кусні, мов шинка... Б-ррр!

Мая збудилася, як сонце своїми проміннями почало пеститися з її кучерями, окутуючи їх авреолею неземського світла. В кімнаті панував веселий, життєрадісний спокій, перериваний щебетанням пташок, що доносилося з саду крізь напів відчинене вікно.

Дівчина зірвалася з ліжка, скоро убралася, видала розпорядження службі і накинувши на себе хустку, побігла в село визволяти батька з большевицької неволі...

XIII.

Тимчасом чотирьох червоноармійців під проводом пятого команданта політвідділу, судили кольтоніста Гірзе за

буржуазність, за неприхильні вислови на адресу побідної червоної армії, а головню за зраду в користь ворожої держави.

Головним свідком проти обвинуваченого і головним обвинувачем була Соня, яка в сатиричний спосіб оповіла судові свою розмову проваджену з Гірзе і його дочкою, а також приложила від себе стільки, що для обвинуваченого не було найменшої надії на життя.

Коли його впроваджено на салю, він зразу побачив Соню за столом, яка глянувши на нього, крикнула сильним сопрановим горляним голосом:

— Пааан Гірзее! Ха, ха, ха, ха!

В її голосі пробивалася диявольська іронія і кпини над нещасною жертвою большевицьких катів. Їх очі зустрілися в довгому погляді, а Гірзе подумав:

— Та невжеж та людська відміна, поза свое загальне каліцтво, так низько упала морально?

Соня сиділа на кріслі, ноги держала на столі і курила папіроску.

Командант враз з червоними судьями приступив до справи, покликуючи Соню до складання зізнань. Не змінюючи своєї позиції, Соня почала обвинувачувати Гірзе в такий огидний спосіб, що самі червоноармійці з недовір'ям підсміхувалися... Вона між іншим сказала, що Гірзе признався перед нею в зраді большевицьких салдатів, за що одержав від польського війська нагороду... Його дочка Мая, або іншими словами Маргарета Гірзе, має звязки з петлюрівськими „бандами”, є добре поінформована про їхні операції і сподіється в короткому часі повного розгрому червоної армії... Рівнож обидвоє Гірзе виражалися згідно, в обидливий спосіб, про червону армію...

Коли вона свое обвинувачення скінчила, запитав командант, чи Гірзе немає сказати щось на свою оборону.

Гірзе відповів:

— Моє оправдання тут нічого не допоможе, бо бачу, що у вас судять несправедливо і не по людському... У вас мають довіря... провокатори... Жінка ця, яка недавно гостила в мене, була правдоподібно вами підслана на мою згубу...

Порадившись хвилю, покликали „судді” обвинуваченого до підписання протоколу, однакж він відмовив і протоколу не підписав.

А через хвилю зістав Гірзе засуджений на... розстріл... Розстріл мають виконати салдати під командою комісаря Петра... Рівночасно видав командант приказ арештувати Маю, яку має допитувати Соня...

Почувши такий засуд, Гірзе захитався; його нерви не видержали і він гірко заплакав...

— Оставте..., пожалійте мою дитину, — просив крізь сльози, — вам досить моєї смерти... не заганяйте життя молодого передчасно в могилу...

Його ніхто більше не слухав, а салдати на силу вивели його з салі до казні.

Екзекуція мала відбутися вночі.

Коли за вязнем замкнулися двері, він впав на купу стертої соломи, важко хлипаючи. Не жалко йому було власного життя, — він неміг переболіти страти своєї дитини, яка жила такими гарними мріями на будуче, такі радісні пляни будувала... Аж нараз... все мусить знищити, немов за махом чародійної палочки... Дві жертви... він і вона...

Гірзе взніс руки до краєчка закратованого віконця, крізь яке виднівся шматок синього неба і став гаряче молитись...

В сінях тюрми вистукував сільський міліціант прикладом від кріса такт до якоїсь пісеньки...

Враз тюремне віконце затьмарилось і в ньому появилась головка Маї:

— Тату, таточку мій!...

Гірзе зірвався, підбіг до віконця і захлипуючись від сильного хвилювання, шептав скоро, мов в божевіллі:

— Тікай дитино, тікай... Тебе шукають... хотять вбити... Я, засуджений на... смерть... Тікай скорше!...

Маю стиснуло щось за серце... Вона безтямно крикнула не своїм голосом і повалилась додолу...

Десь далеко греміли гармати, а в траві цвірінькав цвіркун...

XIV.

В ревному сповнюванню провокаційних обовязків, тимразом Соня переборщила. Завдяки їй, зістав Гірзе засуджений на смерть, а рівночасно життя Маї зістало також загрожене.

Большевики в поборюванні своїх противників були

безпощадні і невмолимі. Послугуючись ріжного сорта провокаторами, виарештовували найсвідоміший елемент, запроторювали в тюрми, з яких рідко хто коли виходив на світ. Сам Затонський, що був военкомом міста Тернополя, їздив в пишньому авті по тернопільському окрузі, виголошуючи вульгарні промови, перемішувані поганими лайками в сторону інтелігенції а особливо українського учительства, яке в тому часі покликано до обняття своїх функцій. На зїзді учителів в Теребовлі, грозив военком Затонський, що всіх українських учителів, в яких тільки крихітка націоналізму остала, — „вимете залізною мітлою чортовій матері в зуби“... Слухачі мали вражіння, що до них промовляє не професор університету, а звичайний біломорський матрос...

Пропагандивні відділи працювали цілою силою пари, розліплюючи кожного дня оголошення й афіші з карикатурами буржуїв, яких змальовувано з величезними животищами. Церкви і священство терпіло також наругу від дикої большевицької орди, в якої не було жадних людських почувань до святощів народніх. Однак сам простий нарід — селянство, держався бодро і не реагував на большевицькі обіцянки.

Деякі большевицькі агітатори противорічили самі собі, забороняли шкільну науку, виступаючи з скаженою заїлістю проти науки, проти шкіл, учительства і священства. Вони явно заохочували селянство нищити книжки, школи, церкви і другі народні інституції.

— За чім вам товариші учітса, — вигукували з підвисень, — на чорта вам та наука? Слушайте: адін з вас работает на мельниці (в млині) адін на заводе, адін на поле, ещо адін рибку ловить, а другой буржуев, сухіх синов режет... А всьо ета делается без жадной науки, бо ні мельница, ні завод, ні риба, науки не требует... Потаму товариші, далой буржуазній учіліща, далой учітеля, священікі, попи і другії черті! Уррааа!

Нарід слухав отих промов, здвигав раменами і реготав...

По містах і селах крутилося повно ріжних большевицьких розбишак, зодягнених в найчудерніші костюми, зрабовані у всяких українських установах, читальнях і клубках. Багато червоноармійців було убраних в жіночі капелюхи, з струсіми перами, або в дівочі шапочки, які ледви держалися на чубах бувших арештантюг... Майже кождий був об-

вішаний всякими діточими забавками, цяцьками, жовтими бляшками і пацьорками, один наперед другого старався прикрасити себе ріжними світилками, мов індієць... І от така армія мала принести Європі бажану волю, рівність і братерство...

Комісар Петро в своїх сподіваннях завдяки Соні пере числився. Він був за тим, щоб Гірзе позбутися, однак смерть кольтоніста була для Петра під сучасну пору небажаною тому, що замикала йому всі можливості до Маї. Мозок його працював нагально над освободженням кольтоніста, щоб за ціну його життя купити для себе дружину в особі Маї, яка вже тепер опанувала цілим його еством. Петро неміг забути погляду Маї, тих любих очей, що ще й досі жевріли немов два вуглики перед його очима, не даючи спокою ні в день, ні в ночі... Його серце опанувала перша гаряча любов, яка вогнем запалила його душу, забираючи всі думки, всі мрії, всі його стремління, в одно: в постать Маї. Він прагнув одного погляду тої дівчини, що збурила дотеперішне його життя, він готов був для неї витерпіти найгірші муки, колиб вона тільки того забажала. В протягу одної ночі, заволоділа Мая цілим його еством до того степеня, що він без неї жити не міг.

Щоб перешкодити їй арештові, удався Петро до команданта з проханням, щоб той дальші доходження перервав, бо дівчина зовсім невинна, а всю її вину Петро візьме на себе, на свою відвічальність.

Командант вислухавши виводів Петра, прийняв їх з іронічною усмішкою:

— Вот втьопалса маладец, — сказав сміючись, — савсем втьопалса... Для тебя Пйотр Івановіч радо ето зделаю, патаму что ти харош человек... Ана тепер у Соні на протоколе...

— Як, то вона вже арештована? — крикнув побілівший від наглого счудовання Петро.

— Да, да... вот перед пол часа ету твою девчонку под окошком ареста знашли і арестовали...

— Товаришу комісар, — благав нетямлючись Петро. — Я до смерти вдячний вам буду, тільки випустіть її на волю... вона невинна...

Командант поплескав Петра по рамені і сказав усміхаючись:

— Ну, ну... харашо... Зайді зо мной в ету комнату...

Він відчинив двері до сусідньої кімнати.

Петро увійшовши до середини, крикнув мов ранений звір...

На підлозі лежала гола Мая, розпатлана, з синіми пругами від побоїв по цілому тілі, з червоними щічками, а з її носа плила кров, спадаючи червоними цятками на підлогу... В устах у неї було також повно крові...

Над нею стояла бліда, мов потвора Соня, з широко розкритими ніздрями мов люта тигриця, тримаючи в руках тростину. В кутку на підлозі, лежало в неладі порозкидане і частинно подерте Маїне плаття...

— О-ооох! — вистогнала бідна дівчина, побачивши ввійшовших.

Петро відрухово схопив за револьвер, одначе командант помітивши рух його, положив палець на уста і майже нечутно шепнув:

— Шааа!

— Ви чого? — заревіла жінка-потвора схвильованим, носовим голосом.

— За що ви її катуєте?! — шепнув крізь зуби Петро, але в його позірно тихих словах було щось зловіщого, щось такого страшного, що морозило кров в жилах.

— То моя річ... а ви вон! — крикнула Соня, показавши двері.

Та тут вмiшався командант:

— Он ручіть за ету девчонку і берйот на себя ея преступленіє! Отпусті єю домой!

Однак Соня запротестувала:

— Ви хочете вдержатись в чужому краю, хочете свою ідею поширити на цілий світ і даєте нагоду буржуазним сукам вислугувуватись капіталістам, буржуям? Добре... добре... при нагоді скажу про вас товаришеві Затонському, який мене сюди прислав... Добре... добре... хай буде й так... Я за ніщо більше не приймаюсь...

— Давольна! — крикнув командант. — Ви под моїми приказами і я вам приказую!

Він сердито вийшов, гримнувши дверми.

Соня усіла на край ліжка, дишучи тяжко від внутрішньої лютости, а в міжчасі Петро, відложивши кріса, підняв нещасну дівчину і почав вкладати на неї подерте плаття. Він завважав, що Соня не тільки була Маю тростиною, куди по-

пало, але й дряпала її по лиці і по грудях, стараючись як найбільше споганити її гарне тіло...

Для півбожевільної садистки, що потеряла всякі людські почування, не було більшої насолоди, як катування гарних жінок і дівчат, бо сама Соня, обдарена поганою вродою, що нагадувала африканського горіля, — ненавиділа з цілої душі жіночу красу.

Свої жертви мучила Соня таким огидним способом, що переходив всякі поняття і нераз, навіть загартовані в боях, салдати не могли на спосіб її катування глядіти, утікаючи з омерзінням. Були навіть випадки, що на другому чи третьому допиті нещасні жертви з болю, розпачі і невиносимих тортур, — божеволіли... Те саме чекало й Маю, однак завдяки Петрові, який тішився необмеженою ласкою команданта, Маю врятовано. Треба й те сказати, що Соня свої жертви найчастіше з помежи інтелігентних осіб вибирала, бо до тих осіб відчувала якусь особлившу ненависть і погорду.

Мая була так виснажена, що її сили зовсім опустили і не могла ступити без чужої помочі ні кроку. Петро, винісши Маю на двір, попросив одного селянина, що їхав в поле по снопи, щоб забрав скатовану дівчину на віз і в той спосіб привіз її до дому, віддаючи в опіку перестрашеним дівчатам. Він присягнув в душі, що при найблищій нагоді пімститься страшно на Соні...

Мая тимчасом сильно занедужала. У неї показалаь горячка, а відтак маячення та привиди, що мучили її безнастанно. Бідна дівчина зривалась раз по раз з ліжка, відганяючи настирливі почвари, що хотіли позбавити її життя...

XV.

Гарна серпнева подільська ніч.

Легенько посувається місяць по небі, кидаючи на землю своє бліде світло, перетворюючи подільське село в якусь казкову, зачаровану оселю, в якій живуть безжурні русалки...

На сто ладів рахкають на ставі жаби свою однамітну пісню, овиваючи людську душу якимсь невисказаним сумом, якоюсь недосяжною, далекою мрією, що сонним маревом блукає десь по степах...

Далеко на полі шаркає коса, легко подзвонюючи... Чутти запах свіжого сіна, скошеної конюшини й ріжного пільного зілля...

В долині перекликаються перепели...

Мовчазно-тихий маєстат природи...

На горбку панського, тепер розмежованого лану, недалеко кладовища, щось маячить... Це двох червоноармійців копають яму, в яку невдовзі зложать на вічний спочинок тіло кольоніста Гірзе...

Звільна поглиблюється яма, росте навколо неї горбок свіжо насипаного мов саджа чорнозему, копаючі отирають піт з чола, кидають заступи і мовчки віддаляються в сторону сільського арешту.

Під тином коло хати вдови Олени Кобелихи, в сутінні, йде тиха жива розмова.

— Горілку маєш?

— Є!

— Уважай, щоб не запізно прийшла...

— Прийду в час... не спішишь... я підстережу хвилю...

— Добре...

Тіни швидко розбігаються в противні сторони, видно спішно їм... Одна зникає в темних синешних дверях хати, а друга бігцем побігла в село...

Тиша...

У вухах шавкають живчики: шав... шав... шав...

Гірзе не спить. Він знає, що за хвилю замкне очі на віки, спочине в темній могилі і ніхто більше його не розбудить... всі забудуть його. Через що він гине? За кого? За яку ідею? Що кому шкодило його тихе життя?... А Мая? Бідна, безталанна дитина... росла мов квітка на полі і її скосять...

Пригадавши дочку, він тяжко зітхнув.

— О Боже! Я знаю, що Ти є на небі... нехай буде Твоя свята воля, нехай я згину, тільки визволь від хижих рук мою дитину, мою кров... Хай моя смерть дасть їй життя.. вона молоденька, невинна, чиста, мов метелик білий... Хто стане в її обороні, Боже? Хто заступиться за неї, хто вибавить її з драпіжних кігтів ворогів усього людства? На Тебе одного моя надія, Боже...

— Чому вони вже не приходять, — думає даліше, —

щоб раз скінчилися мої душевні муки, від яких збожеволіти можна...

Гірзе за один день значно змінився і посивів мов голуб. Дивне і мало кому відоме явище природи: Голова його, яка ще минушого дня була русява, в протягу не цілої доби, побілела мов полотно... З русявого волосся й сліду не остало... Він цього не бачить і не знає, яка величезна переміна з ним перейшла. Його думки блукають коло дому, коло дорогої дитини, що була одинокою радістю в його житті, його думки блукають коло могили дорогої дружини, що давно чекає вже на нього...

— За хвилинку Лідочко буду з тобою вічно... — шепче.

Ще за дня відвідав його о. Столяр. Висповідав, потішив і дав розгрішення, пращаючи його в далеку, безповоротну дорогу...

— О так, далека і невідома моя дорога... далека і безповоротна... безконечна... так... Господи! колиб хоч справді винен був... а то... за що? Чому не здригнулось в моїх сусідів закипіле серце, судячи мене безневинно на смерть? О.. люди... люди...

Хтось іде... чутно кроки...

— Хто то так ходить? Чи не мій парубок Степан?... Гуп... гуп... гуп... гуп... Ні, не він, хтось чужий...

Хтось задиханий питає про щось міліціонера:

— Тамтих не було?

— Ні!

— Не приходили?

— Кажу-ж: ні!

— Доки-ж це буде, вже скоро північ!...

— От, кажеться, ідуть...

Чути, що прийшло їх двох, станули в порозі:

— Готово товариші?

— Да гатово!

— Відчиняй!...

Дзвонять ключі, в тюрму хлине пахучий воздух з відцвітаючої гречки...

— Паднімайся!

Арештант станув на ноги і глянув затьмареним, майже померклим зором на салдатів.

— Вихаді буржуй, да только попереджаю, заховуватьса тихо... іді!

Вийшли... повели...

Попереду Петро іде. Дрожачою рукою притискає револьвер, а в голові гураган думок...

— От, обернутися швидко, бахнути два рази і... по всему... Ні, довідаються і все пропаде... Колиб хоч Ганка не спізнилась...

Травою зпоза хати посунулась тінь тихо, тихо, мов з'ява...

— Це вона...

Минають хати, минають деревляну церкву, тополі, дзвіницю... Пугач збудився: пугу, пугу, пугу...

— Скатіна, — сердиться червоноармієць півголосом.

Грובה мовчанка.

— Чому вони ведуть мене в поле, минаючи цвинтар, — думає Гірзе.

Минають стару вишню, що росте над ровом городу священика, минають дві липи, що мов сестри сплелися гіллям-руками, минають камінь, відмежовуючий панське поле від селянського і звертають в ліво на лан...

— От діждався... Закопають мов собаку на полі і навіть ніхто знати не буде, де моя могила...

І враз:

— Петре! де моя дочка?

— Не розгаварівать! малчі!

Довге зітхання:

— Хіба не все одно?...

Минули цвинтар, ідуть даліше.

— От де доведеться зложити свою голову... на панському лані...

Над темним отвором станули.

Клацнули крісові магазинки:

— Тут моя могила...

— Здесь твая магіла... Товаріщ, вяжі глаза!... Ставай!..

А в ухах: гуп... гуп... гуп... шав... шав... шав...

Ще хвилька, ще мент...

Раптом від села переразливий, страшний крик:

— Грабуюють... гвалт... гвааалтууу!... гвааалт! Ой

Бооооже!

— Що це? Хто?

— Гвааалтууу!...

Хтось біжить.

Перед ними задихана Ганка, в сльозах:

— Ох, товариші, панове, прошу вас... ходіть зо мною... на хвильку... ходіть прошу вас... До хати впало двох бандитів... убили маааму... дитину зарізали... і грабують... Ходіть, прошу вас... ходіть... скоро ходіть... Ох, не стійте, не думайте... там десь вже все забрали... хату сплять... ходіть.

— Кто напал на тебе?

— Бандити!

— Какіє бандіти?

— Ой я не знаю... ходіть, прошу вас...

— Дальноко?

— Ні, отут зараз... Ходіть..

Червоноармійці переглянулись:

— Пйотр Івановіч, зажді немножко... ми сейчас... Сматрі штоб буржуй не удьор...

— Добре, добре, біжіть...

Побігли...

Минає хвиля, одна... друга... третя... вічність...

Шав... шав... шав... гу-уп... гу-уп... гу-уп..

Тиша...

Враз Ганка знову задихана:

— Тікайте пане, скорше, скорше тікайте... за мною... сюди...

Гірзе моментально здер платок з очей і з якимсь захлипуванням, з якоюсь життерадісною охотою до життя, до волі, кинувся за Ганкою...

— Сюди... сюди...

Врятований...

Тиша...

Петро перечекавши ще кілька хвиль, вистрілив кілька разів в воздух і вхопивши заступа, почав скоро засипувати темний отвір могили...

В половині роботи надбігли підпилі червоноармійці...

— Ти убіл ево?

— Вбив, бо втікати хотів...

— Вот сукін син... А кільцо (перстінь) ізнял?

— Яке кільцо?

— А он же імел кільцо...

— Було скорше мені сказати, я тепер не буду задля „кольца” його відкопувати... От допоможіть скорше засипа-

ти могилу, а я вам по одному „кольцу” подарую пізніше...

— Ех, хорош із тебе человек Пйотр Івановіч... прямо друг любезной, дай поцеловать тебя...

— Засипайте...

— Дурак ти Пйотр Івановіч!... Самое дорогое буржуйское кольцо, будет в зімле прагнівать...

— Дурне вам в голові, хай буржуй лежить з „кольцом”... він варт того...

Засипали, зрівняли.

— А знаеш Пйотр Івановіч, бандіти всьо зваровали, тільки водку оставілі.. і удьорлі...

— А ви випили?

— Канечна!

Пішли.

В селі піяли когути... Десь кінь заржав...

Заходив місяць...

Було тихо...

XVI.

Вже третій тиждень господарювали большевицькі бандити на Поділлі. Розмежовували лани, накладали контрибуції, стягали з ланів збіжжа і заставляли людей до молочення. Зерно звозили до повітових міст, до повітових комісаріатів, а ті відставляли його даліше.

По містах і селах наплодилось ріжних урядів з хмарами всяких урядовців, а кожний уряд видавав на свою руку розпорядження, без порозуміння з другими урядами, з чого нероз повставали прикрі інциденти, які спокутовував селянин.

Ріжні хоптярі, конокради, злодії, бандити і другі підозрілої марки людиці зажили буйним життям, не стісняючись перед ніким, не маючи жадного респекту до большевицької влади, бо та сама влада потуряла їм, не ріжнячись нічим між собою... Підозрілі люди найскорше добилися гарних посад по установах, грабили нарід, наживаючи гарні грошики для себе.

На згарищах фільварку молочено машиною збіжжа. Така сама робота відбувалася в маєтности Гірзе, де комісарі насилу звезли збіжжа і заставили людей до молочення паровою машиною. Тут і там доглядав за роботою Петро. При

помочі червоноармійців зганяв селян на роботу, а вечером видавав кожному за його працю — мірку зерна.

— І куди те зерно відставляють? — питали одні других. Чим ми сіятимемо, як все заберуть?

— Мовчи та на вус мотай... За те маєш волю, товаришів, зовешся червоним робітником і можеш десять разів на день женитися...

— О, це право для тебе скорше надається, бо ти маєш лиху жінку...

— Незадовго і твоя, завдяки червоному „гафіцеру”. попусється...

Петро зовсім стратив надію на господарство кольтоніста. Вже й так кілька разів зганяли червоноармійці селян до поділу землі, одначе ті не хотіли йти.

— Кольоніст був добрий чоловігя, земля йому пером, не хочемо його землі, — говорили.

Наколи про ту справу довідався земельний комісарчук повітового міста, бувший гусятинський студент-обірганець, рішив:

— Майно Гірзе перейде на комуну... В селі буде перша вірцева комуна...

Комуна вправді могла бути, тільки комунарів бракувало і ніяким робом їх до того ніхто намовити не міг.

В громадських, тепер червоних, урядах приготовлювано алярмово списки молодих хлопців, реквіровано коні, вози, заряджувано шарварки на дорогах, конфісковано гарні, вартісні речі, які розділювано між комісарів.

З глибини Московщини наїхало на села всяких кацапчуків, ріжних „сестер милосердя”, що вічно шлялися за військом. Селян стиснено, реквіруючи кімнати, стодоли, стайні та комори. Священиків безцеремонно викидано на вулицю, а їхні помешкання забирали в опіку „фельчерки”, уряджуючи ночами голосні оргії. Червоні обірганці, переходячи селами, насилували жінок і дівчат, грабували заможніших селян, розбиваючи комори, пасіки, забираючи худобу, обув та вбрання. Нарід терпів, проклинаючи нишком московських зайдів і ждав Божого змилування.

В такий саме час побачив Петро, що його комісарство є нічим в порівнанню до других, вище поставлених осіб, що він не має жадного голосу, жадного права в цій загальній

суматосі, він побачив, що найкраще живеться військовим. Його думки про наживу та збогачення розвіялись в той час, як викрито речі зрабовані в фільварку, які він розмістив був по своїх знайомих і ті речі забрано до міста для вищих комісарів...

Він знав, що його кар'єра скінчиться з тим днем, коли на місце теперішнього команданта прибуде другий. Тимчасом надії не тратив, думаючи, що все переміниться, він таки одружиться з Маєю і заживе новим, від нікого незалежним, свободним життям.

Мая, не сходила з його думок і для неї готов був зречися всіх утіх цілого світу, щоб тільки вона прихилилась до нього. Думка про ту дівчину ушляхотнювала його буйну вдачу, його поведінку, він зробився мовчазним, спокійним, поважним і терпеливим.

В його душі заходила важна зміна.

XVII.

Перші слова по пробудженні Маї з горячкового сну, були:

— Де мій тато?

Дівчата, що її доглядали, не знали, що відповідати, хоч знали, що Гірзе тому два дні зістав розстріляний, бо така чутка вперто по селі кружляла. Вони не наслідувались сказати хорій всієї правди, стараючись звернути її увагу на щось друге. А коли Мая настоювала, щоб вони перед нею не скривали нічого, вони сказали, що батько живий і укривається десь в селі. Мая вже хотіла іти на розшуки і дівчата ледви її вмовили, щоб з ліжка не вставала. Одна з дівчат зобов'язалась пійти в село і розвідати про все у своїх знайомих, які мешкали недалеко приходства і могли про цілу справу більше знати, як хто другий.

В міжчасі явився Петро з возами, що мали відставити вимолочене збіжжя до повітового міста. Він раз у раз поглядав на вікна Маїної кімнати, думаючи, що вона вигляне, врешті не втерпів і зайшов до кухні. На зустріч вийшла дівчина і сказала йому, що панночка лежить хора і під сучасну хвилю не добре було б її бентежити непотрібними питаннями, тим-

більше, що вона конечно хоче довідатись про долю свого батька, якого смерть перед нею затаєно.

Петро усміхнувся і сказав:

— Власне я хотів з... панночкою говорити про її батька, бо певно знаю, що з ним сталося, а тобі за те, що мені допоможеш досягнути до неї, я чимось винагороджу...

По довшому ваганні, пішла дівчина запитати Маї, чи можна Петрові зайти.

Мая пригадала як він врятував і видер її з кігтів півбожевільної жінки, тому з вдячності сказала його покликати.

За хвилину він увійшов несміло, немов би чогось соромлючись і усів на краечку софи.

Дівчина та, яку полюбив першою гарячою любов'ю, викликала в його налів дикій вдачі якусь пошану до себе, що граничила з обожанням.

— Де мій батько? — запитала Мая впливши в нього свої сині, мов море, очі.

— Я хотів про те говорити з вами: ваш батько, — говорив тихо, — врятований і тепер перебуває в відомому мені місці, живий і здоровий...

Мая зірвалась.

— Скажіть, ради Бога, у кого мій батько?

— У... мене, на стриху...

— Ви правду говорите, не обманюєте мене? — говорила, а в її очах показались сльози радості, від яких в Петра у душі глибоко щось заворушилось...

— Правду говорю Має, бо не маю причини вас обдурювати, — відповів, — і радію враз з вами вашим щастям...

— Хто його врятував, ви?

— ... Я, — сказав по хвилі і додав: — А в який спосіб те врятування склалось, довідаєтесь пізніше, таки від самого вашого батька, який казав вас здоровити...

— Бідний мій таточку, які муки ти витерпів, — говорила ніби до себе дівчина, а звернувшись до Петра, сказала по-важно:

— У мені маєте досмертного друга і приятеля, я буду вам вдячна до кінця мого життя...

— Я... хотів власне вас про щось... просити...

— О, говоріть, говоріть сміло.

— Я... люблю вас Має, — сказав несміло, — і готов для вас видержати найбільшу пробу, якої ви забажали би... я на все для вас готов... Я знаю, — говорив дальше, — я негідний вашої любови, але знаю, що гріхів своїх нічим не спокутую, тільки хіба при вашій допомозі, Має... Одно ваше слово може зробити з мене людину, бо я негідний навіть людиною зватися, я негідний по світі ходити, негідний в ваші святі, непорочні очі глядіти, бо не людина я... а звір, лютий звір... Я хочу стати чесним, хочу спокутувати свої гріхи, однак знаю, що ніхто не всилі вибавити мене з того пекла, в яке я встринув, тільки ваше одно слово... Має... Я буду боротись проти ваших і своїх ворогів, лютим вовком кинуся на кожного, хто посміє би вас зневажити... я піду тою стежкою, яку ви мені вкажете і піду там, де ви мені прикажете... Я невільником вашим буду, на руках носити вас буду, вітрові дихнути не дам... тільки скажіть одне слово...

Маї кров вдарила до голови від несмодіваних освідчин, вона ціла зашарілась мов нівонія, в горлі їй засохло, дух задержало...

— Яке? — шепнула, щоби щось сказати.

— Скажіть, що ви будете моєю...

Вона довгий час не могла промовити ні слова, а коли Петро не можучи діждатись відповіді, зібрався до відходу, вона знесилена шепнула:

— Заждіть...

Він знов усів.

Доперва через кілька хвилин мовчанки, сказала Мая:

— Чи не хочете ви, ціною життя мого нещасного батька, купити мене?

— Ні, Має, — відповів Петро, — говорю щиро... Я кохаю вас цілим своїм серцем...

— Послухайте мене мій друже, — говорила, — я вірю вам. Однак скажу вам щиро, що я постановила собі вже давніше ніколи заміж не виходити, тільки докінчити науку, щоб відтак могла взятися за корисну працю для нашого народу...

— Тепер вам наука непотрібна зовсім, — говорив Петро, повторюючи вислови деяких комуністичних агітаторів, — комуністи обходяться без науки...

— Ні, Петре, ви зле думаете і саме життя переконає вас, що без науки ніхто обійтись не може, бо стане дикуном...

— Я знаю, — говорив Петро ніби з жалем, — ви уважаєте, що я... для вас, замало образований... і... ну... звичайний собі селянин...

— Я так ще не думала, однак візьмим таке: у вас одні життєві потреби, у мене другі, у вас одні стремління, у мене інші, те що у вас гарне, у мене воно може й... погане, ваш життєвий напрям зовсім від мого відмінний...

— О, Маечко дорога, скільки я наслухався про теперішніх червоноармійців, які поженились з попадянками, з бувшими поміщицькими дочками, зі студентками і живуть гарно... А у нас-же також запанувала комуністична влада, яка не признає ріжниць клясових...

— Вам може виглядає гарно таке життя, а мені противно... Я можу собі уявити, яке щасливе життя може мати попадянка, чи студентка, вийшовши заміж за бувшого... ну... горлоріза, чи там каторжника... Чи ви думаєте, що вона одна з другою вийшла би з власної волі за такого чоловіка? Чи ви не бачите, що тепер в большевії робиться?...

— А леж Маечко, — майже в розпучі крикнув Петро, — зрозумійте мене, що я без вас жити не можу... ви запалили мою душу, моє серце забрали, сон відняли... Я... собі смерть заподію...

— Петрику, я вдячна вам за те, що ви мого батька від лютої смерті врятували, я вдячна вам, що ви мене вирвали з кігтів божевілья, я вдячна вам за вашу прихильність і хочу стати вашою найщирішою приятелькою, тільки... прошу вас, не вимагайте від мене неможливого...

Він побачив, що його заходи марні, не увінчаються для нього успіхом і в ньому раптом озвався хижий звір:

— Добре, — сказав встаючи, — не хочете по волі, я звінчаюсь з вами по неволі...

Мая настрашилась. Думку про одружіння відкидала вона зовсім, але... ану-ж він сповнить свою погрозу?... Чи-ж в большевиків не є можливе те все, що найгірше? Вони ще й допоможуть йому... це-ж певне.

— Може-б просити його, щоб занехав таку думку, — думала Мая, — може він зрозуміє моє і своє положення і лишить мене в спокою? Ні, він не згодиться на те, він не покине своєї думки, щоб не обернути її в діло... О Боже! що-ж мені робити? Дай пораду! Найлучше просити його, щоб

дав мені часу до надуми... кілька днів, або... тижнів, а тим часом може щось переміниться, може який випадок врятує мене від певної загибелі...

І сказала:

— Петрику! Я хочу вас про одно просити: дайте мені кілька днів до надуми, нехай я пораджуся з батьком... В такому важному ділі не можу я сама рішитись... ви мене розумієте. Крім цього, для мене ваші освідчини є... такою несподіванкою, що я прямо... сама не знаю... я не думала, не сподівалась...

— О, Маечко, — крикнув врадуваний Петро, певний доброї розв'язки своїх замірів, — я вірю, що ви надумаетесь так, щоб було добре...

І ущасливлений вибіг.

По його відході передумала Мая всі добрі і лихі сторони свого положення і рішила, що скорше погубить себе, як вийде заміж за того чоловіка, що так криваво записаний в історії її рідного села.

Цілу ніч провела Мая на роздумуваннях про вирішення своєї долі...

XVIII.

Олена Кобелиха приймала у себе в хаті рідких гостей. Прийшла до неї панна Мая на побачення з батьком, якого в першій хвилі не пізнала, так був змінився, посивів і постарівся за короткий час. Гірзе зійшов зі стриху і вони обидвоє з дочкою не могли нарадуватись собою, тим незavidним щастям, що всміхається часом немов сонце крізь чорну хмару.

Ганка на дворі сторожила, щоб який червоноармієць не ввійшов за ділом до Петра і щоб не пізнав жиючого на волі Гірзе.

— О, таточку, — щебетала дівчина, обнявши його за шию руками, — як я терпіла, коли довідалась, що тебе мають ті душогуби розстріляти, я думала, що з розпуки збожеволію... Подумай тільки, що мені на світі самій без тебе робити? І матері нема і батька вбили... ох, таточку, — і з її очей плили сльози радості.

— Все, дитино, в руках Бога і ми можемо своє життя завдячувати тільки Йому... А як нас Господь від смерти ви-

купив, то тільки на те, щоб полишити нас на дальше при житті тому, що ми на землі не сповнили всего того, що повинні були сповнити... Нехай же буде Його свята воля...

— Амінь, — промовила врочисто Мая.

Олена, не бажаючи перебивати розмови дочки з батьком, незаметно висунулась з хати немов би за якимсь ділом.

— Одно мене не тішить, таточку мій, — говорила крізь сльози дівчина, — що наше життя не є ще забезпечене, бо той, що нас врятував, жадає великої жертви від мене...

— Якої? — занепокоївся Гірзе.

— Ох, таточку, він хоче зі мною одружитись...

— Хто?! — аж крикнув батько.

— Він, Петро Кобель, син Олени...

— Чи він тобі говорив про те?

— Говорив татку, говорив вчора і я... я просила його, щоб дав мені кілька днів часу надуматись і порадитись з тобою.

— Ні, дитино, — сказав твердо Гірзе, — як я мав би бути тою кладкою, по якій Петро перейде до своєї задуманої цілі, то краще я зголошуся до коменданта, нехай мене розстріляє, зате тобі дасть волю... Мало-б таке з тобою статися, то краще, дитино моя, щоб і ти на світі не жила, як маеш попасти в руки тому виродові, що так нікчемно жив досі і таку погану пам'ять лишить по собі. Наше нещастя мусимо йому завдячити і це я знаю з підслуханої розмови між ним, а Сонєю, тою почварою в людському тілі... Говорю тобі, дитино, що вони обидвоє у своїй жорстокості собі вповні дорівнюють... Недавно говорила ти мені, що я в протязу доби посивів зовсім і постарівся; можливо... це не з добра, але краще було-б, як би я в могилі ляг на віки, ніж мав би бачити тебе в парі з тим осоружним хлопцем...

— Що-ж мені робити, тату? — запитала Мая трівожно.

— Нічого не робити... Відмовити йому раз твердо і по всему... Хай він шукає собі пару між такими як сам, хай жениться з Сонєю, а тебе лишить в спокою, бо я не переживу такої наруги над тобою, дитино!

— А як він нас видасть... прибреше і видасть? У нього все можливе!

— Того я не думаю. Він сам мене оскаржив, наслав на мене Соню, решту доконали-б були большевики, як би не ти,

а зглядно його наміри до тебе... Побачивши тебе, він раптом свій плян змінив, мене врятував від загибелі, а також тебе вирвав з рук лютої гадюки, але тільки тому, щоб з тобою одружитись і загарбати моє майно... Це я добре знаю. Я певний, що тепер його амбіція — як що він її має — не дозволить видавати мене наново в руки большевицьких катів. Зрештою, він сам на тому потерпів би тяжко, бо большевики його за зраду розстріляли-б. Він мав бути при моїй езекуції, тим часом я живий, гріб порожній, ти на волі, значить, він тому винен...

— Добре, — перебила батькову мову Мая, — хай діється воля Божа, я йому рішучо відмовлю...

— Будь відважна, терпелива і памятай, що поки я живу, не треба тобі так дуже його лякатися, він тобі нічого не може злого заподіяти. А там дасть Бог, незадовго вирішиться доля тих обдертюхів і я певний, що вони вже невдовзі опустять наші землі...

— О, колиб як найскорше, — сказала заплакана дівчина, цілуючи на прощання батька.

— Бувай здорова моя дитино люба, хай тебе Господь в добрий час і щасливо провадить домів... Не журися мною, мені поки що тут добре. Як тільки трохи втихомириться воєнне безголова, я верну до тебе.

В снігах ще раз розпрашались батько з дочкою і Мая вибігла на вулицю, подаючи знак очима Ганці, що її батько скрився вже на стрих. Вона мовчки стиснула дівчину за руку, дякуючи за її добре серце і догляд над батьком, а сама побігла крізь городи до свого дому.

Коли вони розійшлися і Ганка ще довго стояла на тому самому місці, поглядаючи за зникаючою панночкою, виліз з під ліжка Петро, що незамітно і без відома матері та Ганки підслухав цілу розмову батька і дочки — поблискуючи грізно очима. Він цілий був змінений на лиці, його уста викривив іронічний усміх, а в голові у нього ковтали бючки мов довбні...

— А падлюки! Буржуї! Дрянъ паршива!... А вона... ах ти... — шептав крізь зуби, позираючи люто в вікно, — я вам віддячуся... Ха, ха, ха! Я вам заплачу за вашу любу розмову так, що всі чорти в пеклі реготатись муть... Ох, муки буржуям, муки! Смажити їх на вогні мов шкварків!... Шкіру з них стягнути, з собак проклятущих!

І поки Ганка вернула назад, він знову незамітно плигнув до своєї комори, зникаючи в темному отворі дверий...

XIX.

Мабуть на фронті щось большевикам не повезло... раптом сталося щось недоброго, небажаного.

Около 13-го серпня, 1920 року, почало напливати до села більше ранених, як звичайно, які підводами, пішком і кінно прямували поспішно на схід в сторону границі. За раненими тягнулись всякі втікачі, дезертири, ріжна голота, що готова була кожної хвили кинутись на безборонне населення в цілях грабунку і морду. Нарід уникаючи небезпечної зустрічі, ховався в хатах, визирав назирцем крізь вікна і мовчав. По селі закружляли знову непевні вістки, що під Варшавою зістала большевицька армія розбита і подається чимскорше назад.

Фактично 12 серпня виконав український генерал Безручко зі своєю дивізією вдатний напад, розбиваючи під Варшавою большевицьку збиранину на голову і завдав їм такі втрати, що вони були змушені чимскорше опустити бойову лінію втікаючи наосліп в глибину Росії. Генерал Безручко командував частиною армії головного отамана Петлюри, який зі своїм штабом і рештою армії стаціонував в тому часі в Станиславові. Того самого дня кинув головний отаман Петлюра свої частини проти большевиків, задаючи їм діймаючу поразку. Поляки, що вже були стратили надію на свою вільність і державу, опам'ятавшись по доконаному геройстві Української Армії і генерала Безручка, приписали пізніше розгром большевиків своїй здеморалізованій армії, називаючи ту перемогу „цуд над Віслом”...

Затрівожився політвідділ, не розуміючи наглого обороту справи, а не маючи добрих зв'язків з фронтом, вірив даліше в перемогу червоної армії. Вправді чекісти бігали сям то там, засягаючи в'яснень від повертаючих ранених, однак ті не могли дати їм правдивих вісток чи пояснень, здвигали раменами і говорили:

— Чорт його знає, що там діється... Прийшло якесь друге військо, мабуть чи не французькі частини і так бють, так бють, що голови не показуй...

— Може часом поляки одержали підмогу?

— Ні. Ми знаємо, що поляки стріляти так не уміють, це напевно якесь інше військо...

— Думаєте, що наша армія вдержиться? — питали затривожені чекісти.

— Гм... можна дуже сумніватися, — відповідали ранені.

Командант політвідділу вислав негайно свого прибічника до Петра, щоб той явився в його канцелярії в наглядній справі.

Коли комісар явився, сказав командант:

— Хочу бути перед вами щирим і сказати, що наш фронт за Підгайцями дещо заломився, цебто zagrożений... якимсь незнаним блище ворогом. Знаючи вас, як ревного комуніста, відданого нашій ідейній справі, пропоную, щоб ви ще більшу привязаність okazали нам і зараз зібрали охотників в вашому селі та вирушили завтрішнім ранком на фронт, щоб хоч в часті заткати ту люку, яка повстала з приводу заломання фронту. Заручаю вам, що в майбутності постараюся для вас досягнути між нами важне становище, якого будь хто досягнути не може...

Петро почувши ті слова зрадів. Він волів бути військовим, підлягати якійсь військовій людині, досягнути на фронті славу героя і якесь важне становище, як киснути на селі і здобувати поволі ненависть народу.

— На ваше місце, — говорив командант дальше, — скажу вибрати другого комісара, що буде тимчасово вас заступати. Вас, над зорганізованим відділом, іменую командантом і ним останете на фронті, рівночасно даю вам право життя і смерти над вашими людьми...

З тими словами подав він Петрові картку, на якій було написано машинкою, що Петро Іванович Кобель зістав іменованим командантом охотничого відділу ним самим зорганізованого, який вступає в ряди червоної армії.

Петро взяв картку, подякував за довіря і кинувся зараз в село збирати охотників. Взявши з собою кількох міліціантів, бігав він хата в хату, запрошуючи молодих і старших вступати в ряди його відділу.

— Товариші-браття, — говорив він, — ходім боронити революційних здобутків, які червона армія нам виборола, ходім боронити селянських прав, бо прийде ворог і тоді бу-

де запізно. Прийшли відомости, що наша геройська армія зістала ворогом загрожена, тому обов'язок наш громадський говорить, щоб ми пішли їй на поміч. Я знаю, що ми можемо нашій армії багато допомогти, бо знаю, що кожний з вас вже мав нагоду воювати і розуміє військову справу...

— Ба, — сміялись декотрі йому в вічі, — як ваша армія зістала загрожена, то навпаки, чи зможемо їй щось допомогти... Ми знаємо, що значить, як військо починає цофатись... тоді ніхто йому не допоможе, тимбільше, що ми вже воювати забули...

— Ну, то як, ідеш? — питає Петро.

— Часу нема і... знаєш, не орано, не сіяно, снопи в полі пропадають, треба комусь те все зробити...

І так всі майже вимовлялись: то полем, то снопами, то батьком старим, матір'ю, дітьми, жінкою.

З великим зусиллям цілоденної біганини, вдалось йому зібрати вісьмох хлопців, яких майже насилу змобілізував, припровадив на приходство і роздав кожному кріси та набої. Всі вони мали відійти ранком в сторону Підгаєць на фронт.

Аж тепер пригадав собі Петро, що він іде в бойову лінію, в якій може втратити життя, або калікою зістати, якому ніхто не подасть ложки води, якого ніхто, навіть рідна мати не пожаліє... Рівночасно пригадав собі Маю, її батька і його серце закипіло знову лютістю.

— Заки поведу свій відділ на фронт, — подумав, — мушу пімститись на ненависних буржуях... Заплачу йому за наругу кулею, а її... — і він дико зареготав.

Взявши з собою кріса, пішов до хати своєї матері, а примкнувши сінешні двері закликав придушеним голосом:

— Товаришу Гірзе!

Над отвором стриху показала голова кольоніста.

— Що сталося? — запитав.

— Нічо не сталося, — відповів Петро, — тільки повідомляю вас, щоб ви сьогодні опівночі перейшли незаметно городами до свого дому і там до часу укривались дальше, бо я відходжу на фронт і не хочу брати відповідальности за ваше життя... Рівночасно мушу вам сказати, що як би вас

знайшли тут у моєї матері, то вона потерпіла б за вас... Дбайте дальше самі про себе... На стриху маєте старе убран-

ня, в яке можете перебраться і опівночі рушайте до дому.

— Добре, — відповів Гірзе.

— Можете бути безпечні, ніхто вас не зачепить, бо я зі своєю міліцією очищу вам дорогу...

— Дякую тобі Петре щиро за піклування і хай тебе Бог щасливо провадить та поверне здорового назад. Я віддячуся тобі за твоє добре серце до мене і до моєї дитини, в якій маеш щирого приятеля.

— Ого, — засміявся він — ви вже мені віддячилися, тим-більше хочу вам тепер прислужитись, щоб ви мене пам'ятали, — і зареготався дико...

Однак Гірзе послідніх слів його не дочув.

XX.

Мов крізь густе сито, сіяв дрібний теплий дощик, звочуючи висохлу землю. Над селом стояла темна як комин ніч, та подільська ніч, повна таємничости, мандруючих померших душ, які після вірувань селян, ходили до своїх полишених рідних на відвідини.

Тихо шелестіли тополі, невідомо одначе, чи шелестіння спричинював падаючий дощик, чи може вони хотіли своїми листками розігнати глуху тишину, що панувала довкруги.

Село спало.

Десь далеко, на другому кінці села, задзвеніла тужлива тиха пісня парубка, який засидівшись коло своєї любки, чалапав домів, виспівуючи:

„Прашай мила, пращай люба,

І ви добрі люде,

Будеш тоді жалувати,

Як мене не буде...

Будеш тоді сльози лити

Дрібні, при калині,

Як я буду спочивати

У темній могилі”...

Війна наводила на молодіж сум, який виливався в піснях, що їх та сама молодь складала залюбки.

Десь загавкав собака рвучко, немов зареготав дрібним тоненьким голосом — і замовк.

Замовкло все, тільки дощик шептав нічну молитву, зро-

шуючи селянські, недавно заскороджені ниви, в які кинено зерно.

Здавалося, що село заснуло твердим селянським сном, а одначе в поблизу церкви щось загомоніло, немов пере-кликаючись таємним знаком. Незабаром хтось почалапав в сторону церкви, потім хтось підійшов з противної сторо-ни і вивязалась притишена розмова:

— Ви обидва, — говорив хтось, — будете тут сторожи-ти і як побачите, що він буде прямувати коло вас, сидіть тихо. Ви оба підете за цвинтар на панський лан в те місце, де стежка перетинає границю і там будете уважати. Як він надійде туди, укрийтеся десь і свисніть птахом, щоб я знав, де маю йому перейти дорогу. Я сам буду дальше на горо-дах сторожити. Наколи почуєте один або два стріли, біжіть в противну сторону на мурованку і там дожидайте мене в вільшині. Я скоро верну, а тоді підемо дальше...

— Добре...

— Розходіться, бо скоро північ, нащурте добре вуха, щоб пташок не вирвався з моїх рук, бо.... — і він не докінчив.

Всі вони розійшлися в призначені напрямки, потім знов запанувала глибока тишина, переривана шепотом дощичку.

Тихо шелестіли тополі.

Село спало.

За хвилию відчинились сінешні двері Оленої хати і з них хтось висунувся на двір... якісь дві тіни.

Вони повільними, зате довгими кроками почали пряму-вати поперек села, на селянські городи, виминаючи болот-нисті калюжі та вибої, виглублені возами. Перейшли через подвіря Івана Пастуха, у якого не було ні одного собаки і опинились на його городі, засадженім картоплею. Доперва на городі заговорила тіль одна до другої шепотом:

— Сюди підемо пане, межою...

— Дякую тобі Ганусю, — заговорив хтось басовим го-лосом, — однак дальше я піду сам... я знаю дорогу...

— Ні, пане, ви хочай знаєте дорогу, го я таки піду з вами аж до вашого дому, там заночую, а ранком поверну. Ви можете зблудити і впасти в руки вештаючоїся міліції. яка б вас пізнала, а тоді для вас не було б жадного рятунку. Мене вони знають і я їх не боюся...

Гірзе зітхнув:

— Чим я тобі віддячуся дівчино за твою щирість до мене?

— Колись подякуєте, а тепер ані слова більше. Ходіть за мною.

Гішли.

Мов по перині, ступали по ріллі, не бачучи себе, тільки по тихій ході пізнавали, що вони близько одне другого, ідуть ніби два нічні духи...

Пахло вохкістю і мокравиною, яку мусіли переходити. Вона відмежовувала селянське поле від маєтності Гірзе.

Очі Ганки, привикші до нічної п'ятми, бистро гляділи вперед, прорізаючи на кілька кроків перед собою нічну темінь. Вона була проводирем, а разом і сторожем життя людини, яку наважилась припровадити в рідну хату і віддати в руки дочки кольоніста.

Дорога була недалеко. Треба було перейти ще невеличкий горбок, потім долинку, а там рівнину і...

Враз перед ними щось блиснуло, роздався сильний крисовий тріскіт, якийсь безтямний вереск, по якому повалилось щось на землю і знову настала тиша...

З віддалі десяти кроків хтось зареготав:

— Га, га, га! Справив пана!

Гірзе раптом почув якусь горяч понище ліктя в правій руці і зловився за руку, з якої стікала кров. Почувши знайомий гелос, він скочив інстинктивно наліво, ховаючись в високій кукурузянці, що стояла невижата на полі. Він притаїв дух, а замкнувши очі, слухав стукоту власного серця, яке розривало грудну клітку приспішеними ударами...

Сидів і слухав...

Недалеко нього щось клацнуло, потім почувлися якісь кроки і якесь мимрання, що перейшло в оклик:

— Гм... а то хто?

Гірзе почув своєрідний запах власної крові, що стікала рукавом на землю, а рівночасно пекучий біль, немов від розпаленого заліза, однак сидів дальше не порушно.

Недалеко нього хтось черкнув сірник, при світлі якого він побачив похиленого над Ганкою Петра, потім його гелос розпуки:

— Ганка?! О Боже!

По тих словах він зірвався на ноги, поправив щось на собі і побіг бігцем в сторону забудовань Гірзе.

Далеко, правдоподібно в кімнатці Маї згасло світло, що пробивалось крізь не зовсім спущену завісу.

Переждавши хвилю, Гірзе підвівся, витріпав решту сціпенілої крові, що мов риба вислизнула з його рукава, перев'язав двома хусточками ранену руку і підійшов до лежачої дівчини.

Вона непорушно лежала на землі, не даючи жадних при-
знак життя...

Гірзе припав ухом до її грудей і почув слабі удари серця, яке ще не завмерло. Не надумуючись довго, він скочив до поблизького рівчака, набрав в капелюх води і почав скроплювати її обличчя. По якомусь часі дівчина немов захлиснулась набираючи в груди воздуха і вистогнала тихо:

— Ооох! води...

Гірзе виляв решту води її в уста, відтак вхопив її на руки мов дитину і побіг бігцем назад до хати Олени. Дівчина безвладно звисала на його руках, час від часу тихо стогнала, то знову зривалась, немов хотіла утікати...

Тихо шепотів дощик...

Село спало...

Шелестіли тополі...

Гірзе цілий перемоклий, виснажений, скривавлений, прибіг врешті під двері хати. Вони були незамкнені, бо Олена — видно — очікувала повороту Ганки. Вона ще не спала.

Почувши когось задиханого, чужого, Олена перелякалась і крикнула:

— То хто?

— Не бійтесь, — шепнув Гірзе дріжачим голосом, — це я, Гірзе. Встаньте скоро, заслоніть щільно вікна, відтак засвітіть світло...

Олена зірвалась на ноги, а відчувши інстинктивно якийсь нещастя, почала заслонювати вікна. Руки у неї дріжали, заслони раз по раз спадали, вона ніяк не могла заслонити вікон... Врешті якось їй удалось почепити хустки на вікна і вона засвітила. Побачивши Гірзе, цілого виваленого болотом змішаним з кровю, а на його руках непритомну Ганку, Олена скрикнула не своїм голосом:

— Господи! що сталось? Вона нежива?

— Не кричіть, говоріть тихо... Стараймося скоро її рятувати... вона ранена...

— Хто її ранив?

— Пізніше дізнаєтеся...

— Але-ж на милість Бога, ви хіба обидвое ранені?!

— Нічого... нічого... І я трохи ранений, тільки вона смертельно... Давайте мерщій води...

Олена метнулася за водою. Тимчасом Гірзе положив ранену дівчину на ліжку, розірвав в неї на грудях суконку, промив чистою шматкою рану з обидвох сторін правого боку, а перевязавши її, дістав зі стриху пляшку забутого вина, що передтим була принесла Мая і виллявши його в горнятко, приложив до уст раненої дівчини. Вона ковтнула кілька разів, а через хвилю її лице зарожевілось, вона прийшла до свідомости і усміхаючись якось сумно, промовила:

— Чи я дуже ранена?

— Про те не питай, Ганю, — сказав ніжно Гірзе, — головне те, що ти житимеш...

Олена не розуміючи як те лихо сталося, охала безнастанно й бідкалась.

Коли невдовзі Ганка заснула твердим покріпляючим сном, оповів Гірзе про свою мандрівку з Ганкою до свого дому, а також розказав, хто і в який спосіб їх ранив.

— Одна куля ранила нас обоїх, — оповідав Гірзе підчас того, як Олена перевязувала йому ранену руку.

— Ганка має зломане ребро, однак легені неушкоджені, бо куля перейшла боком, тому думаю, що вона скоро видужає...

— Нехай мойому ворогові Бог заплатить, — зітхнула Олена, — я вже не буду його проклинати, бо вже раз прокляла...

Обидвое сиділи коло ліжка раненої, поглядаючи час від часу на неї та згадуючи колишні добрі часи.

Значевя, серед нічної тиші почувся голос дзвона, немов крик раненої людини, що бив на тривогу...

Олена згасила світло і відкрила хустку, що заслоняла вікно.

Крізь нього грянула враз пожежна луна потоком кривавого сйва...

Горіли скирти кольоніста...

— Ох, моя нещасна дитино, — крикнув Гірзе і вибіг поспішно з хати.

На дворі падав дрібний дощик.

Шелестіли тополі...

Селом бігали темно червоні тіни...

XXI.

Петро побачивши — як йому здавалось — ним самим убиту Ганку, кинувся мов божевільний до дому Гірзе, думаючи віднайти його там і пімститись за свій вчинок на ньому і дочці. Його опанувала розпука, він біг мов шалений, а в його серці збиралась чимраз більша жадоба пімсти, якоїсь ненаситньої жадби крові, морду, знущання... Він біг наосліп, спотикаючись часто на виораних скибах, западаючи в борозни, то знову в болото, яким був обліплений від ніг до голови. За ним гонив розпучливий крик Ганки...

В його ухах гатило мов молотами, йому помутився в божевільній злобі розум, він сам себе не тямив, його гнала одна думка: дістати в свої руки кольоніста і його дочку і порозривати їх на дрібні кусочки...

Коло помешкання Гірзе було тихо, тільки собаки що були привязані на припонах, почувши в таку пізну пору чужу людину, підняли скажений гавкіт.

Петро прискочив до входових дверей, а переконавшись, що вони з середини замкнені, почав скажено гатити в них прикладом кріса, вигукуючи в безтямі:

— Відчиніть чорти, бо всіх вас перестріляю!...

Однак зі середини ніхто не відзивався.

По хвилі почали подаватись двері, в середині щось з брязкотом упало на підлогу і двері відчинились.

Він прожогом кинувся до кухні, засвітив стоячу на столі лампу, а розглянувшись, побачив в кутку двох переляканих смертельно дівчат, що стояли в одних сорочках, босі і дрожали мов осиковий лист.

— Де ваша... — гримнув, кидаючи з себе обидливе слово, в якому містилась вся його лютість.

Дівчата, стулившись ще більше до себе, вдарили в плач:

— Петре, Петрику, панночки нема дома, вона ще з вечора десь вийшла...

— Брешете суки! Я сам найду її! Неси одна лампу за мною!

І побіг наперед, розкидаючи та копаючи по дорозі крісла, різні столики, розбиваючи посуду, вази, флякони...

В сусідній кімнаті щось скоро заметушилось, потім почувся тріскіт відмикаючогося вікна, з якого з бренькотом вилетіла шибя і щось шугнуло крізь нього на двір...

Петро вбіг прожогом до кімнати і зразу вгородив штика в порожнє, тепле ще ліжко Маї...

— Втікла сука, — заскреготав зубами — і почав зі всієї сили колоти штиком розкинене в неладі ліжко, подушки, випускаючи з них піря, пред'раблюючи наскрізь накривала, ковдру і все інше.

За хвилину представляло ліжко Маї одну купу пошматованого лахміття.

В божевільній лютості нищив звироднілий хлопчище стіни, портіери, портрети, книжки, шафи, фотографії, альбоми, розбивав все, що тільки побачив перед собою...

Врешті знемігся і сів, віддихаючи тяжко.

Перелякані дівчата стояли оподалік, слідячи за його рухами, а з кухні виглядала голова Степана, який прийшов передтим зо стодоли, де ночував.

— Де Мая? — видушив крізь зуби Петро, звертаючись до дівчат.

По його лиці стікав горохом піт, ноги під ним дрожали, він вибився зовсім зі сили довгим, скаженим нищенням хатньої обстанови.

— Не знаємо, — відповідали дівчата.

— Не знаєте? — крикнув заміряючись до них штиком.

Та тут несподівано, виступив в їхній обороні Степан.

— Що, ти здурів, — крикнув почервонівши, — чи тільки вдаєш дурного? Чого причепився до дівчат, якого дідька? Думаєш, що як почепив на себе кілька червоних шматок і кірса, то я тебе злякаюсь?

— А ти пастуху до кого, — зашипів зриваючись Петро.

— Не дуже ріпайся, — говорив позірно спокійно Степан і в його руці заблищала сокира, — я тільки не хочу тобі стиду робити, а то зараз пішов би до своїх червоних голіруч...

Рішуча постава Степана, сокира в його руках, збенте-

жили Петра і він прикусив язика. Не даючи однак за виграну, він звернувся до нього:

— Слухай, ти не знаєш, о що мені ходить, тому не мішайся в мої діла, бо зараз як тільки свисну, прибіжить тут мій відділ, а тоді будемо інакше говорити... Ти мені скажи, де Мая?

— Тобі скорше про те знати, бо ти перший тут вліз свинею, — відрубав Степан, блискаючи люто очима.

— Добре, добре... ех раби, раби... От і воюй за таке дрантя... дай йому волю... свободу, рівність, поле... — говорив ніби з жалем Петро.

— Ти небоже здобудь собі ту волю, свободу і поле працею своєю, чесною, невтомною працею, але не рабунками, яких кожний порядний чоловік стидається...

— А ти багато здобув вже того всего своєю працею в Гірзе, в німецького буржуя?

— Так, дуже багато, — відповів Степан, — в першій мірі я здобув у нього пошану для себе, неограничене довіря, любов і поважання.

— Здобувай-же дальше ті благодати, будеш з них дуже ситий, — сказав Петро і вийшов.

Він перешукав сад, товкся по стріхах, шукав в жолобах в стайні, глядів за Маєю по стодолах, в пивниці, в кожду закутину заглянув. Однак її не було ніде. Побачивши, що його пошукування на ніщо не здались, він укрився між скиртами, думаючи, що все таки хтось покажеться, що йому вкінці вдасться дістати в свої руки як не дочку, то батька.

Час упливав, на дворі почалось легке світання...

Далеко, за селом при мурованій дорозі, хтось вистрілив.

Він догадався, що його кличуть.

Не надумуючись довго, черкнув сірника, витягнув зі скирти жмут сухої соломи, якою запалив цілу скирту, тоді пішов навмання в сторону мурованки, при якій мав дождати на нього його відділ.

У вільшині чекали справді на нього перемоклі до нитки хлопці, проклинаючи свого коменданта всіми знаними проклинами. Зі зорганізованого відділу остало тільки трьох хлопців, решта вернула до дому, не бажаючи служити народнім катам.

Петро з проклинами рушив в дорогу з трьома товаришами. Вони також ішли нерадо, з похнюпленими головами...

Перед ними стелився кривавий шлях, вистелений сяєвом горючої скирти, немов запчатковуючи їхню дальшу життєву дорогу.

Скакали темні тіни...

Дощ ущух.

Зі всіх усюдів збігався народ на рятунок майна кольоніста. Люде бігли з коновками, шнурами та жердками, стараючись якнайскорше зльокалізувати вогонь, що скоро поширювався по всіх скиртах соломи і невимолоченого збіжжа.

Сільські хлопці побачивши, що будинкам покищо не загрожує жадна небезпека, полишили рятунок падаючих скиртів, а взялися натомісць до рятування будинків, на які кожної хвили могла перекинутись пожежа... Вони накривали мокрими шматами дахи будинків, поливаючи шмати водою, а другі знову поливали водою палаючі скирти.

З червоноармійців ніхто навіть не показався.

Залякані дівчата виносили з помешкання решту незнищених рукою Петра річей, які складали подальше в саду.

Рятунок відбувався спокійно, мов на команду. Кожний сповняв свою роботу справно і чесно, тому невдовзі пожежу трохи придушено.

Підчас виношення дівчатами з хати обстанови, вбіг до помешкання простоволосий, цілий захляпаний болотом і скривавлений Гірзе і відразу кинувся до дівчат:

— Де моя дочка?

Йому не знали що відповісти. Не чекаючи на відповідь дівчат, вибіг на двір, шукаючи її по всіх усюдах. Перебігаючи коло шпихліра, побачив Гірзе, як з буди висунувся собака, який загарчав; сердито вискалюючи до нього свої вовчі зуби, а за ним вилізла з буди дрібна жіноча постать в нічній сорочці, накинена хусткою і вона кинулась на шию кольоністові:

— Тату мій!...

— Дитино!...

Не тямлючись з радощів, обняв батько дочку, цілуючи її головку, лице, щоки... З їхніх очей плили сльози, сльози радості і терпіння, що його в так короткому часі перебули.

До них підійшов старший господар:

— Слава Богу, що ви живете, пане... Але я радив би вам, щоб ви сховалися десь перед очима комуністів... З наших

ніхто вас не видасть, будьте певні... Ми з пожежою самі упо-
раємось, а вам і спочити треба...

І він попровадив дочку і батька до кімнати. Гірзе мовчки
пішов з дочкою, дякуючи господареві за його піклування.

Благословилося на день...

Вогонь пригасав...

Дощ ущух...

XXII.

Нерадо ішло чотирьох охотників в сторону бойового
фронту, чалапаючи рідким болотом пільної дороги, що
прямувала до Вишнівчика. Вони були заболочені, невиспані,
бліді, з зачервоненими очима і ледви тягнули за собою но-
ги, хоча недалеко дорогу перейшли. Ішли мовчки, похню-
пившись в землю, не сміючи чомусь глянути один одному
в очі, соромлячись якимсь внутрішнім стидом, що палив їхню
нечисту совість — совість народніх зрадників. Петро про-
вадив їх до майбутнього бою, як провадить різник телят,
призначених на заріз...

Ще вранці розвіяв вітер оловяні хмари і прочистив не-
бо так, що виглядало як одна велика, безконечна синява, за-
падаюча десь далеко на обрію в землю.

Був гарний, серпневий день.

На полях і стернях пасли малі пастухи худобу, весело
співаючи, радіючи гарним погідним днем, ясним сонцем, не-
закаламученим молодим життям.

При зустрічі з охотниками раптово вмовкала пісня, па-
стухи недовірливо з під лоба поглядали на прохожих, від-
ганяючи подальше худобу. Таке поступовання дратувало
переходячих, тимбільше, що вони почувались до вини, на-
віть перед такими малими дітьми українського народу.

В Вишнівчику стрінули вони більшу валку ранених чер-
воноармійців, що відходила на схід, питаючи про найбли-
щу залізну дорогу, бо підгаецька була вже загрожена воро-
жими стрільнями. Охотники справили їх в сторону Бурканів-
Теребовля, бо блищої дороги на разі не було.

По цілому містечку розносився їдкий дим з розложених
вогнищ, над якими ранені смажили кусники мяса, гріли чай,
варили картоплю, тощо. Між ними вивязалась розмова, що
своїм змістом замість підбадьорити охотників, ще більше на-

віяла їх сумом і непевністю. Ранені оповідали про страшні бої, в яких немає для нікого пощади, а особливо новий ворог, що недавно явився на фронті, нікого з червоноармійців у неволю не бере, хоч як не проси.

Пообідавши, вони пішли даліше.

Ще з далека чули вони гуркіт гармат, а вийшовши за Вишнівчик на гору, долетіло до їхніх вух татакання машинних крісів, що нагадувало торохкотіння бузьків.

Зухвалість Петра зникла зовсім.

Відчуваючи душевно свої дотеперішні проступки, йому стало жаль колишнього змарнованого життя, він прагнув розкрити свою душу перед товаришами, тому усівши на придорожньому насипі, заговорив з певним відтінком жалю:

— Товариші, дорогі мої! Тільки трьох вас остало коло мене щирих друзів, тоді, як всі інші мене покинули... Ми мусимо дійти до нашої мети, хоч би там не знати-що мало статись... Як я, товариші мої згину, а з вас остане хто в живих, перекажіть моїм землякам, що я покаявся і прошу в них прощення... Особливо просіть панну Маю і її батька, щоб мені простили мої провини, гріхи тяжкі і ту кривду, що я їм заподіяв... Багато лиха накоїв я в своєму житті, а тепер прийдеться мабуть мені його спокутувати... Я гірко помилився, ідучи аж до посліднього дня шляхом поганої людини, одначе тепер запізно з дороги вертатись... Простіть і ви мені, мої товариші вірні...

І в його очах показались сльози щирого каяття...

Чим ближче наближались охотники до боевого фронту, тимбільше ставали неспокійними і не було кому їх підбадьорити, бо стрічні ранені, чи звичайні втікачі, не хотіли з ними й говорити.

Ранком, слідуячого дня, прийшли вони під фронт, а в ночі встрянули в передню лінію, що розтягалась зикзаками в невеличкому ліску.

Червоноармійці радо прийняли їх в свої ряди.

Роблено великі приготування до відбиття наступу, що мав розпочатись ранком, або досвітком, на широкому відтинку боевої лінії.

Червоноармійці копали рови, приготувляли траншеї, насипи, забезпечувались в набої, їжу і друге.

Петро, вступивши з товаришами в рови, взявся горяч-

ково до праці, заохочуючи ще й других до завзятої оборони. Він мав до певної міри вироблену свою власну оборонну тактику і тої тактики думав придержуватись підчас бою. Вовче життя багато дечого його навчило, що тепер задумав використати.

Товариші його молились тихцем Богу, щоб допоміг їм щасливо видобутись з великої небезпеки і охоронив їхнє життя, що тепер видавалось дуже принадним. Вони проклинали нишком Петра, що намовив їх до непотрібного, для них небажаного положення. Одначе тепер запізно вже було вертати до дому. Вони з певним дрожанням вичікували ранку...

На цілому фронті панував позірно тихий спокій; в цій мовчазній тиші шось наче чаїлось, дожидаючи грізного бойового танку, що мав в короткому часі початись...

Меркли зорі...

Повівало холодом...

XXIII.

Ганка горячкувала. Їй ввижались страшні примари, що ввели її темними ночами по болотах, баюрах і дебрах, а другі витягали до неї свої кістляві руки, хочаби вхопити її між себе. Вона часто зривалась, полохаючи переразливим криком Олену, що не відходила від ліжка Ганки, скроплюючи свою сестрінку холодною водою, змішаною з оцтом.

Правий бік у Ганки опух і завогнввся, а тут на нещастя не було лікаря, щоб зробив операцію, та повитягав скалки полomanого ребра; міський же лікар, в таку непевну хвилине не хотів до недужої їхати за ніякі гроші.

Прибувші до Ганки в відвідини жінки й дівчата, порадили удатись до большевицького фельчера, що недалеко мешкав у одного багатого селянина. Одна з прибувщих жінок пішла покликати його.

І справді за короткий час він прийшов з перевязочним матеріалом, медичними інструментами, йодиною і другими речами, потрібними до лікування ранених. Фельчер прочистив рану, повитягав скалки полomanої кости, від якої рана ятрилась спричиняючи горячку, залляв йодиною рану, перевязав свіжою та чистою перевязкою, і порадив для не-

дужої строгу дієту. Перед відходом обіцяв навідуватись до недужої кожного дня. Це була гарна людина, мобілізований український медик з Києва, що так само ненавидів „владу робітників і селян”, як кождий галицький селянин, як кождий правдивий українець, патріот, що не дався завести на манівці большевицьким агентам.

Олена затаїла перед фельчером нещасливий випадок з Ганкою, соромлючись розказати усю правду про свого сина.

Коли чужі жінки і дівчата повиходили з хати, оповів фельчер Олені, що з червоною армією справа недобре стоїть, та що невдовзі большевики опустять Галичину перед переважачими ворожими силами. Порадив також, що як має які вартісні речі, щоб їх добре заховала, бо червоноармійцям не можна в людяність довіряти...

— Ганка видужає скоро, — запевнив на відході, — все-ж таки рана мусить переболіти свій час, а молодий організм побідить.

Олена не знала як дякувати доброму чоловікові за поміч раненій та за щирю пораду.

І справді по його відході горячка Ганку опустила.

Перед вечером прибігла до Ганки в відвідини панна Мая з клунком ріжних ліків та фляшкою вина, яке захопила з собою. Хора, що недавно збудилась з міцного сну, побачивши над собою знайоме обличча, усміхнулась болюче:

— О, панно Має, — сказала остерігаючо, — не наражайте свого життя за мене і не ходіть одинцем. Як хочете мені чим небудь допомогти, то можете прислати такою особою, що їй безпечнійше ходити поміж червоноармійців... Самі не ходіть...

— Добре, добре Ганусю, — впокоювала Мая зворушену дівчину, — ти знаєш добре, що мені тепер не грозить жадна небезпека, бо того, кого я найбільше лякалась, вже нема...

І усміхнулась гірко.

— Про кого ви говорите? — зацікавилась Олена.

— Не знаю чи вам говорити про те все, що я недавно перебула, — відповіла Мая.

Олена, догадуючись, що в ту справу був замішаний син її, просила, щоб Мая без обиняків оповіла їй про свої переживання, нічого не закриваючи.

— Коли ходить про мого сина, — говорила, — то мене

вже нічо не зворушить, від нього можу сподіватись всего найгіршого...

Дівчина не хотючи вражати і так стурбовану жінку, оповіла вправді дещо про себе, найголовніше одначе затаїла. Не сказала також про знищення хатньої обстанови, та про підпал стирт, якого доконав неfortunний жених... При кінці розмови вийняла зза пазухи папір, подала його Ганці і сказала щиро:

— Ганусю, я надіюся, що ти скоро поздоровієш, тому, щоб тебе підбадьорити в твоєму нещасті, приношу тобі від свого батька записку, в якій він в присутности Степана і двох наших дівчат записав тобі пять моргів поля. Ти можеш його від сьогодні вживати... А від мене, Ганусю, одержиш шлюбну виправу тоді, як виходитимеш заміж... Прийми це від нас щиро, як частинку того великого довгу, що ми тобі винні...

І її щічки облялись горячим румянцем...

Ганка всміхнулась. Їй справді не було тепер до поля та шлюбної виправи, коли рана мов вогнем пекла, але все-ж таки вона раділа щирістю тих людей, що не забули її в тяжкому горю і вміли оцінити її посвяту.

— Не знаю панно Має, — заговорила тихо Ганка, — чи доживу тої хвилі, щоб ви мене побачили в шлюбному вінку, одначе дуже дякую вам за память про мене. Рятуючи вашого батька, я сповнила свій обовязок, обовязок патріотки і української громадянки... Але, правда, я й забула запитати: що з вашим батьком? він здоров? врятований?

— Мій батько врятований завдяки тобі Ганусю і твоєй посвяті, якої по вік не забудемо...

Довго ще розмовляли дівчата про свої мрії, аж як золотий кружок сонця почав ховатись за небосклін, попрощалась Мая з Ганкою сердечно, обіцяючи часто навідуватись до неї.

Поміж ними повстала щира, безінтересовна дружба, що ніхувала два відмінні українські характери — селянку і інтелігентку — злучені одною спільною ідеєю в одно бажання: волю для свого народу.

З якоюсь душевною насолодою, повертала Мая до дому, сповнивши благородний обовязок. Її видалась україн-

ська земля такою гарною, такою святою, з такими неоціненими скарбами, що нізащо в світі була б її не проміняла...

XXIV.

Океаном стояла над землею легка імла, витворюючи якісь фантастичні кружева, якісь чарівні, казкові й приманчиві образи, які тільки уява могла витворити.

Тут і там купалися в імлі дерева, овинені парою, ніби білим саваном і виглядали як стрімкі, недосяжні морські скали.

Благословилося на світання...

Росою вмивались померкаючі зорі... Вона падала на пухку українську землю невидимими перлами, відсвіжуючи спрацьований чорнозем, відсвіжуючи траву, промиваючи оченята засумованим пташкам, що сиділи у своїх кубелцях тихо, заслухавшись до чогось великого, могутнього...

На сході рожевілось гарячим румянцем небо...

Панувала тиша.

Враз від заходу щось глухо гупнуло, а через хвилю вючись довгим іржанням розірвалось над большевицькими окопами стрільно протяжним рохкотом, полишаючи за собою хмарку білого диму, що мов зачарований станув непорушно над ровами бойової лінії.

Рівночасно, як би на даний знак, заревіли від заходу гармати пекельним реготом, сиплючи на червоноармійські позиції безпереривно оловом і сталлю.

Несміло, немов жахаючись чогось, гаркнула з большевицької сторони гармата, а так друга... третя, четверта...

Зататакали машиніві кріси...

Заторохкотіли рушніці...

Розпочався пекельний танок по обох боках фронту, в якому — здавалося — всі чорти взяли участь, регочучись своїм диявольським реготом...

Збудився свіжо умитий, гарний як біла рожа день, як дівоче зітхання, день ясний, сліпучий...

На місці стихії піднялися стовпи куряви, трави, олова та літаючих гільз, що своїм скаженим фуркотінням розривали воздух, вносячи панічний жах в ряди червоноармійців.

— Не бойсь, братци, — успокоював командант лінії дро-
жачим від страху голосом найблище коло нього стоячих
салдатів, — не бойсь і не здавайся, бо всьо равно пропа-
дьош...

З скаженою лютістю зривали гранати верхи насипів, за-
сипаючи раз по раз рови та людей землею і залізом; скаже-
ний рев розриваючихся шрапнелів, морозив кров в салдатів,
які прилягли в ровах та хотіли якнайглибше заритись в зем-
лю перед смертоносним вогнем.

Зі всіх усюдів почулися зойки ранених, крики покаліче-
них, стогін умираючих...

Командант, що стежив з далековидом в руці за ворогом,
піднявся понад рови, поцілений порожньою гільзою в гру-
ди, зараз звалився стрімголов на землю, не видавши ні од-
ного зойку... Гільза вирвала йому майже цілі груди і плечі,
полишаючи в цьому місці велику яму та шматки теліпаючих-
ся стріпухів його власної одежі...

Одна граната гаркнула прямо під дуло большевицької
гармати, убила трьох гармашів, порозривала колеса, та роз-
торошила гарматній панцир.

В тій самій хвилі скерував ворог більшість своїх гармат
на большевицьку артилерію, яка не тільки змушена була
вмовкнути, але гармаші, побачивши порозбивані свої гар-
мати, розбіглися по всім усюдам, мов перекотиполе. В про-
тягу кількох мінут зістала большевицька артилерія дощен-
ту знищена, розпорошена, потрощена...

Крім цього експльодувала більша кількість артилерій-
ських запасних стрілен, що поцілені гранатою, порозривали
на кусні і коні і вози і людей...

Для большевиків настав судний день...

Дощем падали стрільна в рови червоноармійців, сіючи
довкола смерть, засипаючи живцем бойовиків, що судорож-
но стискали у своїх руках кріси.

Мов жаби рахкали большевицькі машинові кріси, а ко-
ло них увихались салдати, спочені, обгорілі, чорні, жорстокі,
кровю наллятими очима, як земні, прокляті Богом духи...

Цілий відтинок бою вкрився густим туманом і закрив
небо, сонце, ліс, людей...

Гуляло пекло крівавий танок смерти...

А з нутра тої суматохи, виривались оклики командантів,

зойки ранених, стогони погибаючих салдатів, яких смерть захопила в свої кістяні обійми, далеко від своєї землі, від своєї рідні...

Три товариші Петра сиділи в рові притулившись до себе мов діти, дриготіли в смертельному жаху зубами, бо такого пекла вони ніколи не бачили, а в бойовій лінії довелось їм перший раз побувати. Вони нишком молились Богу, благаяючи о вибавлення їх з тої халепи, де кожної хвили грозила смерть, де довкруги ревіло пекло...

— Це кара нам, — мовив один, — тому, що ми місто боронити свою рідну землю перед ворогом, ще й самі помагаємо вкладати на себе і на свій нарід ярмо неволі...

Стогнала земля, гомонів ліс, ревіли гармати...

Здавалося, що світ валиться...

Вже деяка частина салдатів замовкла на віки, вже один з товаришів Петра качався у власній крові ранений відламком гранати в живіт, багато червоноармійців вивтікало з поля бою, рятуючи в жахливій утечі своє життя, а пекло не вгавало...

Здесяткована червона армія, що боронила відтинку розпучливо, виснажена морально до тла, не могла ставити жадного опору противникові, тому видано приказ: відступати...

В півбожевілля кидали салдати все те, що мали тящого на собі і з одиноким крісом в руках вискакували з ровів, утікаючи панічно назад, полишаючи за собою кривавий танок розшалілої смерті...

Побачивши наглий відворот, товариші Петра кинулись і собі до відступу, полишаючи умираючого друга його власній долі.

Петро не думав залишати ровів, він знав, що наколи вибіжить на поле, зістане першою кулею убитий; краще вже піддатись ворогові і в той спосіб врятувати своє життя...

Побачивши утікаючих своїх друзів, кинувся за ними на здогін з божевільним криком:

— Не тікайте, товариші, бо загинете, не тік...

В тій самій хвилі заіржало тяжке гарматне стрільно, роздираючи сто-голосним громом воздух, зарилось в землю, викидаючи стовп вогню, диму, пошматованої землі і дві людські ноги, ніби два обчімхані від галузок — колики...

З поміж туману, диму, пилу й заліза, вискочив задимле-

Замовляйте Книжки в Книгарні „УКРАЇНСЬКОГО ГОЛОСУ”

Антін Головатий, історична повість	.15
Беніта, роман Гагарта про тих, що шукають скарбів ..	.50
Вина і Кара, повість Достоевського, визначного російського письменника в двох великих томах. Ціна ...	1.75
Віддичився, оповідання А. Чайковського	1.00
Грішники, оповідання з життя на степовій Україні. Ціна	.80
Граф розбійник і 27 інших оповідань Д. Тягнигоре ..	.50
Граф Монте Крісто. Повість Ол. Діми, що обнімає 1226 сторін битого друку в чотирьох обемистих томах ..	3.75
Поодинокий том	1.00
Для домашнього огнища, повість Івана Франка. Дуже займаюча. Ціна	.85
Історія землі, оповідання про те, як повстала наша земля	.35
Історія Московщини. Це та болюча історія, що створена на кістках Запорожців. Ціна	.85
Козацьке серце і 28 інших оповідань Д. Тягнигоре. Ціна	.50
Кудеяр. Хроніка з часів царя Івана Грізного і козака силача. Ціна	1.00
Людина людиною. Роман з часів перших християн. Дуже займаючий. Ціна	.75
Мрія, роман Еміля Золі, так би сказати про мрії мрій. Ціна лише	.50
Незвичайні пригоди Матія Сандорфа. Хто читав бодай одну книжку Жуль Верна, то може сподіватися, що ця буде ще інтересніша. Два обемисті томи	2.80
Серед темної ночі, повість Б. Грінченка з життя селян на Україні. Опис про те, що може діятися темної ночі	.50
Соняшний промінь, оповідання В. Чайченка для молоді. Дуже займаюче. Ціна	.80
Суд Чотирох. Оповідання про те, як невідомі чотири люди судили тих, що були несправедливі і виконували над ними засуд. Дуже займаюче. Ціна	.40
Тайни цісарської родини і разом Герой капіталу. Колись тайни цісарського роду Габсбургів забудуться. Ця книжка всі тайни пригадає. Ціна	.50
664 найкращих загадок і забавок, для старих і молодих. Інтересне. Ціна	.35
Чорна княгиня, історичне оповідання про княгиню і події в давнині. Ціна	.35

Замовлення слати до:

Ukrainian Voice - Box 3626 - Winnipeg, Man.

„УКРАЇНСЬКИЙ ГОЛОС“

щиро народний, поступовий часопис в Канаді.
Виходить що тижня „не для зиску, але для
поборювання темноти“.

ВИХОДИТЬ ВІД 1910 РОКУ.

Річна передплата в Канаді \$2.00
Річна передплата до Злучених Держав. . \$2.50
Річна передплата до інших країв \$3.00

Читайте його і ширіть приєднуванням нових
передплатників.

ОГОЛОШЕННЯ В „УКРАЇНСЬКІМ ГО-
ЛОСІ“ ПРИНОСЯТЬ РЕЗУЛЬТАТ.
Пошукуйте в „Українськiм Голосі“ за сво-
яками і іншими, котрих бажали-б віднайти.

Друкарня „Українського Голо-
су“ виконує всякі друкарські
роботи по приступній ціні.

Книгарня „Українського Голосу“ має на
складі всякі українські книжки.

ПИШІТЬ ПО БЕЗПЛАТНИЙ КАТАЛЬОГ.

Редакція, Адміністрація і Друкарня
містяться під:

210-214 Dufferin Avenue

Почтова адреса:

Ukrainian Voice

Box 3626,

Winnipeg, Man.